

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI' XALI'Q BILIMLENDIRIW
MINISTRILIGI

A'JINIYAZ ATI'NDAG'I' NO'KIS MA'MLEKETLIK
PEDAGOGIKALI'Q INSTITUTI' PEDAGOGIKA FAKULTETI

Qorgawg'a ruxsat yetilsin
Pedagogika fakulteti dekani'
_____ **Z. Klicheva.**

5141000 - Muzi'ka ta'limi bakalavr bag'dari'ni'n' IV^a topar talabasi'
O'tesinov Erkinbaydi'n' «Qaraqalpaq xali'q da'stanshi'li'q qosi'qlari'
arqali' jaslardi' ruwxı'y a'deplilikke ta'rbiyalaw» temasi'ndag'i'

BAKALAVR PITKERIW JUMI'SI'

Talaba: E. O'tesinov

Ilimiy basshi': katta u'qituvchi B.Qalmenov.

Qorgawg'a usi'ni's yetilsin

“Muzi'kali'q ta'lim”

kafedrasi' basli'g'i':

docent S. M. Tajetdinova.

No'kis – 2014

Qaraqalpaq xalı'q da`stanshı'lı'q qosı'qları' arqalı' jaslardı' ruwxı'y a`deplılikke ta`rbıyalaw

J O B A

Kirisiw

I-BAP Milliy muzı'kalar – bıybaha baylı'g'ı'mız

1.2. Qaraqalpaq xalı'q da`stanshı'lı'q qosı'qları' arqalı' muzı'kali'q qa`biletlerdı rawajlandı'rı'w usı'lları'

1.3. Qaraqalpaqstan xalqı'nı'n' atqarı'wshı'lı'q o'nerı ha'm olardı'n' da'stanlı'q repertuarları'nı'n' da'wirlik o'zgerisleri.

II-BAP Qaraqalpaqstan xalqı'nı'n' atqarı'wshı'lı'q o'nerı

2.1. Qaraqalpaqstan xalqı'nı'n' atqarı'wshı'lı'q o'nerı ha'm olardı'n' da'stanshı'lı'q repertuarları'nı'n' da'wirlik o'zgerisleri.

2.2 Mektep bag'darlaması'nda xalıq da`stanshılıq qosıqlarına tiykarlani'p repertuar tan'law

2.3. Da`stanshı'lı'q qosı'qları' arqalı' jaslardı' ruwxı'y a`deplılikke ta`rbıyalawdı'n' a'hmiyeti

Juwmaqlaw

Paydalani'lg'lan a'debiyatlar

Qosi'msha notalar

MAZMUNI

Bo'limler temalar	Bet
Kirisiw.....	4
I-BAP Milliy muzi'kalar – biybaha bayli'g'i'miz.....	13
1.2. Qaraqalpaq xalı'q da`stanshi'lı'q qosı'qları' arqalı' muzi'kali'q qa`biletlerdı rawajlandı'rı'w usı'lları'.....	17
1.3. Qaraqalpaqstan xalqı'nı'n' atqarı'wshı'lı'q o'nerı ha'm olardı'n' da'stanlı'q repertuarları'nı'n' da'wirlik o'zgerisleri.	30
II-BAP Qaraqalpaqstan xalqı'nı'n' atqarı'wshı'lı'q o'nerı	34
2.1. Qaraqalpaqstan xalqı'nı'n' atqarı'wshı'lı'q o'nerı ha'm olardı'n' da'stanshi'lı'q repertuarları'nı'n' da'wirlik o'zgerisleri.	39
2.2 Mektep bag'darlaması'nda xalıq da`stanshılıq qosıqlarına tiykarlanı'p repertuar tan'law.....	45
2.4. Da`stanshi'lı'q qosı'qları' arqalı' jaslardı' ruwxı'y a`deplılıkke ta`rbıyalawdı'n' a'hmiyeti.	48
Juwmaqlaw.....	54
Paydalanı'lg'lan a'debiyatlar.....	58
Qosi'msha notalar	59

KIRISIW

Wo`z g`arezsizligimizdi qolg`a kiritkennon son`, baqsi`, ji`raw, sazandelerimizge o`zgeshe jan`a aydin jol ashi`ldi`. Mi`lli`y muzi`kami`z wo`z aldi`na bi`r g`a`ziyne. Qaraqalpaq xalqi`na g`ana ta`n bolg`an g`ayri` nag`i`sqa bay si`rli` namalari`mi`z a`psanawiy tari`yxı`mi`zdi`, xalı`q salt da`stu`rlerin, qayg`i`-quwanı`shi`n wo`z bawı`rı`na qamti`p ali`p turg`anday seziledi. Barlı`q woqi`w wori`nları`nda bolajaq muzi`ka woqi`ti`wshi`si`n, yag`ni`y pedagog-sazendenı zaman talabi`na say woqi`ti`wda bu`gingı ustazlar, sha`kirtlerine wo`z bilimlerin jetkeri`p beri`w ushi`n ha`r qı`yli` pedagogikalı`q usı`llardi` ızertlep, wolardi` a`melde qollanı`p atı`r. Xalı`q pedagogikasi`nan paydalanı`w, wonı` jaslar qı`zi`g`i`wshi`li`g`i`na sa`ykes texnologiyalasti`rı`wdı` zaman talap etpekte. Solay eken, mektep rawajlanı`wı`ni`n` ha`zirgi basqı`shi`nda estetikalı`q sezimlerin, teren` insani`yli`q pa`zi`yletlerin, ko`z-qarasi`n qa`lıplestiriw en` a`hmiyetli jumı`s bolı`p tabı`ladı`. Uli`wma bilim beretug`ı`n mekteplerdegi muzika ta`limi ha`m ta`rbiyası baslawı`sh klassta muzi`ka sabag`ın qay da`rejede o`tkenligi menen baylanı`slı`.

G`a`rezsiz Wo`zbekstan Respublikası`ndag`i` demokratik ma`mleket, erkin puxaralı`q ja`miyet qurı`w joli`ndag`i` ulken ısler insanni`n` a`xmiyetin jan`adan do`retiwge, wonı`n` wo`zlıgın anlawda imkanıyatları`n a`melge ası`rı`wg`a ha`m ruwxı`y-intelektual`, aqı`l-woy ha`m a`meliy rawajlanı`wı` ushi`n jan`a jag`daylar jaratı`p beredi. bul wo`z na`wbetinde insaniyat jaratkan ruwxı`y ılımiy baylı`qlarg`a, insanni`n` o`zine jan`asha qatnas, jantasi`wdı` juzege keltiredi.

Wo`zbekstan Respublikası`ni`n` keleshegi bolg`an jas a`wladtı` ta`rbiyalawda bilimlendiriw salası`ni`n` tutqan orni` juda` salmaqlı`. Prezidentimiz I.A.Karimov "Bizge pitkeriwshiler emes, al mektep ta`lim-ta`rbiyası`n ko`rgen jaslar kerek" - degen pikirı tuykari`nda ulken a`xmiyetli ma`seleler jati`r. Biz jas a`wladtı`n` ta`rbiyası`nda du`n`ya ta`n alg`an

pedagogika ha`m milliy pedagogika tiykarları'na ıtıbar beriwimiz sha`rt. ha`zırgı da`wirde xalqı'mı'zdi'n a`sırlardan-a`sırge etıp kelgen juda` bay milliy, ılımiy, ma`deniy ha`m dın`iy mirasları'mı'zdi'n qayta tikleniwı, olardı' zaman ruwxı' menen uyg`ı'nlastırıp, tek g`ana jeke yamasa milliy ma`ptı payda etpey, al du`n`ya juzlik ruwxı'y, sotsial - ekonomikalı'k progresske ulken ules bolıp qosılmaqta.

Insannı'n` du`n`yag`a kelıwı, tek g`ana tuwı'lı'wdan ibarat ta`biyiy-biologik ha`diyse emes, ba`lkı tuwı'lg`annan keyin o`z zamanı'nı'n` rawajlanı'wı' da`rejesine ko`terılıwı, bar bolg`an sotsiallı'q tariyxı'y ta`jiriybeni ıslawı, ja`miyette o`z ornı'n belgilep alı'wı', tariyxı'y basqı'shti'n` belsene qatnası'wshı'sı'na aylanı'wı', yag`nı'y ta`rbiya alı'wı' kerek. Ha`r basqı'shta ulken a`wlad o`zınin` jasaw, guresıw ha`m mıynet ta`jiriybesin, bılımin kışı a`wladka bere baslaydı'. Ja`miyet rawajlang`an sayı'n jetik ha`r ta`repleme ka`mil insanlardı' jetıstırıw za`rurlıgıde artıp barg`an ha`m de o`zgerıp, jan`alanıp ja`miyetke xı'zmet qı'lg`an.

1. **Temani'n` aktualı'g`ı'**. Milliy muzı'ka arqalı' balalar sanası'na

milliy ideyanı' sını`dırıw. Kırısıw bolımında temani'n` bugungi kundedı aktualı'g`ı' berilgen. Muzı'ka pa`nın rawajlandırıp'wdı'n` a`hmıyetli za`ru`rlıgı «Ta`lim haqqı'nda»g`ı' Nı'zam ha`m «Kadrlar tayarlawdı'n` milliy da`stu`rında» ko`rsetilgen joqarı' da`rejeli, zaman talabı'na say kadrlar barı'sı'ndag`ı' wazı'ypalar menen belgilenedi. Bul bag`darda bolajaq oqı'tı'wshı' kadrlardı'n` joqarı' ma`na`wıy minez-qı'lqı' sı'patları'na xalıq da`stanshılıq qosıqları arqalı iye bolı'wı' u`lken a`hmıyetli iye. Jaslarda usı'nday sı'patlardı' ta`rbiyalawda muzı'ka ma`deniyatı' na`tıyjeli pa`nlerden biri bolı'wı' kerek.

Bakalavr jumı'sı'mı'n` tiykarg`ı' maqseti ha`m wazı'ypası', bugungi kundedı mektep oqı'wshı'ları'n ka`sıpke bag`darlawda xalıq da`stanshılıq qosıqları arqalı muzı'ka ta`rbiyası'nı'n` a`hmıyeti haqqı'nda jaqsı' pikirler bergen. O`tesınov Erkinbay bul pıtkerıw jumı'sı'nda, ha`zırgı waqı'tta muzı'ka

pa`nı oqı'tı'wshı'ları'nı'n` wazı'ypaları', mekteplerde muzı'ka pa`nında ta`lım standartları', a`hmıyetı, xalıq da`stanshılıq qosıqları haqqı'nda ken` tusınık `bere alg`an.

**Ilimiy izlenıw na`tıyjeleri ha`m jan`alı'qları'** Respublikamı'zda joqarı' ta`lım du`zılısı jan`a rawajlanı'w basqı'shı'na ko`terıldı. Ma`mleketlik ta`lım standartları' ıslep shı'g`ı'ldı'. Oqı'wshı' ha`m studentlerdın` g`a`rezsız erkin bılım alı'wı', muzı'kali'q ta`rbıyani'n' quralı' sı'patı'nda xalıq da`stanshılıq qosıqların qollanı'w, muzı'ka oqı'tı'wshı'ları'nı'n` tıykarg`ı' wazı'ypası' bolg`an.

Sa`wlelengen tıykarg`ı' ma`seleler shen`beri

Bular milliy muzı'kanı'n` a`hmıyetı atqarı'w o`zgeshelikleri. Kompozitorlardı'n` baqsı'-jı'rawlardı'n` do`retıwshılık mıynetleri, milliy muzı'kanı'n` Qaraqalpaq muzı'ka ma`deniyatı' rawajlanı'wı'na qosqan u`lesleri tıykarg`ı' ma`seleler bolı'p sa`wlelengen.

Temanı'n` jarı'tı'lı'wı'nda paydalang`an tıykarg`ı' a`debiy negizleri

O`zbekstan İlimler Akademiyası' Qaraqalpaqstan filı'lı'nan alı'ng`an bır qansha bahalı' mag`lı'wmatlar, milliy muzı'ka haqqı'nda bır qansha mag`lı'wmatlar alı'ndı'. Qosı'msha baqsı'shı'lı'q tarawı'nda jetısken atqarı'w sheberlikleri tuwralı' jazı'lg`an tariyxshı', a`debiyatshı', ilımpaz-alı'mları'mı'zdi'n` jazg`an mıynetlerinen oqı'p, Qaraqalpaqstan radiosı'nı'n` ha`m televıdenıesının` altı'n fondı'na magnıt lentaları'na, kassetalarg`a jazı'p alı'nı'p, olardan paydalanı'ldı'.

Milliy muzı'ka o`nerın rawajlandırı'wda erısken tabı'sları' tuwralı' gazeta-jurnallarda, a`debiy-sı'n maqalalarda, tariyxı'y kıtaplardan mag`lı'wmatlar berıldı, bul haqqı'nda paydalang`an a`debiyatlar jumı'stı'n` son'g`ı' betinde keltirilgen.

Temanı'n` jarı'tı'lı'wı'nda pedagogikalı'q mashqalani'n` negızı:

Insaniyat tariyxı'na na`zer salsaq, ha`mme da`wirde de pedagogıka o`z ornı'na iye bolsa ta`rbiya haqqı'nda ideyalardan payda bolı'wı'nda, I`mam al` Buxariy, Isa-at Termızıy, Farabiy, I`bn Sıno, Beruniy, Yusıp Xos Xojiy, Yassawiy, Nakshbandiy, Nawayı', Berdak, A`jiniyaz ha`m de basqa xalı'qlardı'n` perzentlerinin` xı'zmetleri ullı'. Ha`r ta`repleme jetik, ka`mıl insandı' ta`rbiyalawda ta`lim sısteması'ni'n` bir bo`legı bolg`an, ulı'wma orta bilim beriw mekteplerinin` tutqan ornı' girewli.

Prezidentimiz I'. A. Karimov o`zının` «**Joqarı' ruwxı'yli'q- jen`ilmes ku`sh**» atlı' miynetinde sonday dep keltiredi. «Ekonomikalı'q ha`m sıyasi'y tarawlardag`ı' barlı'q unamli' o`zgerislerdin` kırıgızılıwınen maqset, elimizde jasap atı'rg`an barlı'q puqaralar ushı'n mu`na`sıp turmı's sharayatları'n jaratı'p beriwden ibarat. Sonı'n` ushı'n da ruwxı'y jaqtan toli'q rawajlang`an insandı' ta`rbiyalaw, bilimlendiriwdi joqarı' da`rejege ko`teriw, milliy oyani'w sezimlerin ju`zege shı'g`aratug`ı'n jan`a a`wladtı' jetilistiriw ma`mleketimizdin` en` za`ru`riy wazi'ypaları'nan biri bolı'p qaladı'» O`zbekstan Respublikası'nda «Kadrlar tayarlaw milliy da`stu`rin»de ta`lim-ta`rbiya ha`m kadrlar tayarlaw bag`darlaması'n iske ası'rı'wdi'n` to`mendegi tiykarg`ı' tarawları'na itibar qarati'lg`an. Ma`mleketin` sotsiallı'q sıasati'nda jeke insanni'n` ha`m ta`lim u`stinligı' qarar tapqanlı'g`ı' milliy o`zligın an`lawdı'n` o`sıp barı'wı', Watang`a, elge degen muxabbat, bay milliy ma`deniy-ta`riyxı'y u`rp-a`det da`stu`rlerine hu`rmet ha`m sadı'qlı'q usag`an tarawları'na itibar berilgen. Bazar qatnası'qları' sharayati'nda «Bu`gingı ku`nnin` wazi'ypaları'nan biri kadrlar tayarlaw milliy da`stu`rin turmı'sqa endiriw arqalı' joqarı' zamanago'y talaplarg`a juwap beretug`ı'n, jan`asha pikirleytug`ı'n, ma`mleketimizdin` keleshegin isenip tapsı'rı'w mu`mkın bolg`an jas kadrlardı' ta`rbiyalawdan ibarat».-dep keltirgen edi Prezidentimiz I'. A. Karimov. Sol sebepli biz o`sıp kıyati'rg`an jas a`wladtı'n` ta`rbiyalang`anlı'q da`rejesin u`yreniwimiz, kerek bolsa minezindegi kemshiliklerdi saplastı'rı'wı'mı'z kerek boladı'.

Xalı'q qosı'q ha'm namaları' arqalı' ruwxı'y a`deplilik estetikası'nda ta`rbıyalaw jolı'ndag`ı' ızlenıwlerdın` juwmaqları', bul jumı'stı' ele de dawam ettırıwge qozg`aw salı'p, eriksız o`zıne tartpaqta

Qaraqalpaq xalqı' g`a`rezsızlıkke erısıw na`tıyjesinde tıl statusı'na ıye bolg`anlı'g`ı' sebepli, atadan-balag`a mıyras bolı'p qalg`an milliy u`rp-a`detlerımız, qa`dıryatları'mız, saz sa`wbetımız, baqsı'-ji'raw atqarı'wshı'lı'q o`nerımız da`wır talabı'na say rawajlanı'p atı'rg`anlı'g`ı' anı'qtan-anı'q. Qosı'q ruwhtı'n` ajralmas bır bo`legı bolı'p esaplanadı'. Qosı'q namadan tu`rli azı'q alı'w ushı'n insan joqarı' ma`deniyatlı', kewlı taza, go`zzallı'qtı' seze alatug`ı'n, o`z ka`sıbıne, ana watang`a mehir qoyg`an bolı'wı' kerek. Sol sebepten oqı'wshı'larda insan ma`deniyatı'nı'n` ajralmas bır bo`legı bolg`an muzı'ka ma`deniyatı'na ta`rbıyalaw, muzı'ka ta`rbıyası'nı'n` bas maqsetı bolı'p esaplanadı'.

Prezıdentiımız I'.A,Karımovtı'n` «O`tmışın bilmegen xalı'qtı'n` keleshegi joq» degen danalı'q so`zi, bu`gıngı ku`nde u`lken a`hmıyetke ıye.

Bul joqarı' maqsettı a`melge ası'rı'w ushı'n muzı'ka oqı'tı'wshı'sı'nı'n` aldına qoyı'lg`an wazı'ypaları' to`mendegilerden ibarat`

- Oqı'wshı'larda muzı'ka ko`rkem o`nerıne bolg`an qı'zı'g`ı'wshı'lı'qtı' ha'm mehir muxabbattı' ası'rı'w.
- Muzı'kalı'q xı'zmet bari'sı'nda ko`rkem do`retıwshılık ha'm ıshkı sezım tuyg`ı'ları'n rawajlandı'rı'w,ka`sıpke bag`darlaw.
- Oqı'wshı'lardı' estetikalı'q jaqtan a`dep ikramlı'lı'qqa ta`rbıyalaw.

Muzı'ka ma`deniy turmı'sı'mı'zda jeke insannı'n` rawajlanı'wı'nda u`lken a`hmıyetke ıye bolatug`ı'n ko`rkem o`ner tu`rı bolı'p esaplanadı'. Muzı'ka ta`rbıyası' a`deplilik ta`rbıyası'nı'n` tuykarg`ı' ha'm qı'yı'n ta`replerınin` bırı bolı'p a`tıraptag`ı' go`zzal na`rselerdı tuwrı' pıkırlawge ha'm qa`dırlawge u`yretedı. Muzı'ka insandı' joqarı' sezım menen qurallandı'radı' ha'm ma`deniy du`n`ya qarası'n qa`lıplestiredı.

Muzi'ka insan qa'lbine ku'shli ta'sir ko'rsetiw imkaniyatı'na iye bolı'p, oqi'wshi'lardı' a`deplilik a`lemine ali'p kırıw ha'm ta`rbıyalawdı'n` za`ru`r quralı' bolı'p esaplanadı'.

Milliy ma`deniyatı'mı'zdi'n` baba kalanı' Abu Nası'r Farabıy «Bul tek denenin` sawlı'g`ı' ushi'n paydalı'dur» degen edı. Babamı'z Shayx Sadiy bı'lay degen edı «Muzi'ka adam ruwhi'mı'n` joldası'dur». Muzi'ka insang`a tez ta'sir etiwshi emotsional ku'shti aktiv rawajlandı'rı'wshi' qural bolı'p esaplanadı'. I'nsan qosı'q penen ananı'n` ha`yıwı arqalı' tanı'sı'p, bir o`mir qosı'q namadan zawı'qlanadı' ha'm ku`sh aladı'.

- Qosı'q sabaqları'nda ka`sıp-o`ner ha'm miynetke bolg`an qı'zı'g`ı'wshi'lı'qti', oqi'wshi'larda oyatı'w sı'yaqlı' jumı'slardı' a`melge ası'rı'w.

Usı' maqset ha'm wazı'ypalardı' a`melge ası'rı'w, oqi'tı'wshi'lardı'n` professional ha'm a`deplilik ta`replerinede baylanı'slı' boladı'. Ha`r qanday ko`rkem-o`ner xı'zmetkerı mekteplerde qosı'q sabaqları'n ali'p bara almaydı'. Bunı'n` ushi'n qosı'q oqi'tı'wshi'sı' o`z ka`sıbıne ha'm balalarg`a mehir qoyg`an, joqarı' ma`deniyatlı', du'n`ya qarası' ken` bolg`an insan bolı'wı' kerek. Wol pedagogıka, psixologiya, balalar fiziologiyası', etika ha'm estetika teoriyası', muzi'ka teoriyası'nı'n` a`meliy tarawları'nı'n` qosı'q oqi'tı'w, metodikası' pa`ninen teren` bilimge iye bolı'wı' kerek. Qosı'q oqi'tı'wshi'sı', qosı'q nama, ko`rkem o`ner teoriyası' ha'm a`meliy tarawlardan jeterli da`rejede bilim, ko`nlikpe ha'm ta`jriybege iye bolı'wı' kerek. Yag`nı'y ol ha'm sa`zende, dırijer, atqarı'wshi' sı'patı'nda ıs ko`rıwı lazı'm. Qosı'q oqi'tı'wshi'sı'nı'n` do`retiwshılıgı sonda ol bir saatlı'q sabaqta stsenariy avtorı', onı'n` atqarı'wshi'sı', rejisserı' sı'patı'nda ıs tutadı'. Sonlı'qtanda qosı'q sabag`ı' ko`rkem o`ner sabag`ı' delinedı. Mektep turmı'sı'nda qosı'q oqi'tı'wshi'snı'n` xı'zmet da`rejesı ken`.

Mektepten ti'sqarı' muzi'ka ta`rbıyası' tu`rlerin sho`lkemlestırıw, ko`rkem o`ner g`ayratkerlerı menen ushrası'wlar, kontsertler, shayı'rlar menen ushrası'wlar, «Nawrı'z», «A`lipbe», «O`zbekstan watanı'm menin`», ko`rik tan`lawları', bayramları'n sho`lkemlestırıw, qosı'q sabag`ı'n oqi'tatug`ı'n mug`allimge

ju`klenıp oni`n` wazi`ypası` bolı`p esaplanadı`. Sonı`n` menen birge mektepten ti`sqarı` balalar teatr, oqi`wshi`lar sarayları` menen baylanı`sta bolı`p talantlı` oqi`wshi`lardı` olarg`a tartı`w ha`m olardı`n` xı`zmetın mektep turmi`si`nda qollaw, qosı`q pa`nı oqi`ti`wshi`si`ni`n` ushi`rası`wı` bolı`p esaplanadı`. O`zbekstan Respublikası`ni`n` «Ta`lim haqqı`nda» g`ı` ni`zami`nda tog`ı`z ji`lli`q ulı`wma orta ta`lim jurtları`ndag`ı` ba`rshe oqi`w pa`nleri qatarı` qosı`q pa`nı boyı`nshada tıyışlı konsepsıyası` ıslep shı`g`arı`ldı`.

Mekteplerde "Muzı`ka" pa`nının` oqi`ti`lı`wı` ha`m maqsetı, jas a`wladtı` estetikalı`k ta`rbıyag`a baslaw, ko`rkem-o`ner du`n`yası`na alı`p kırıw ha`m olardı`n` sanası`na milliy qadıriyatları`mi`zdi` sın`dırıw bolı`p esaplanadı`. Ha`r ta`repleme jetik, ruwxı`y bay, ma`deniyatlı`, watang`a sadı`q bolı`p ta`rbıyalang`an insanni`n` jaman niyeti bolmaydı`. sonday a`wlad, o`z milliyliğimiz mazmunı`n, u`rıp-a`detlerimizdi, tariyxı`n, ana tılın, ata-babaları`mı`z mırasları`n teren` uyrenıp, o`zının` bılımin, ruwxı`y dun`yası`n, ma`deniyatı`n` teren` bayı`tı`p baradı` - degen edı prezidentımız I`A. Karımov.

Jas a`wladtı` ta`rbıyalawda xalı`q namaları` a`xmıyetlı orı`n ıyeleydı. Xalı`q namaları`, xalı`qlardı`n` turli miynet sha`rayatı`n`da, tariyxı`y waqı`yalarda, olardı`n` shadlı`g`ı`nda, azap-aqı`betlerinde do`relıp, ji`llar dawamı`nda rawajlanı`p, a`wladtan-a`wladqa, awı`zdan-awı`zg`a o`tıp saqlanı`p kelingen ha`m xalı`q qosı`qshı`ları`, sazendeleri, baqsı`-ji`rawları` ta`repinen ko`rkemlenıp, xalı`q do`retpesin bayı`tı`p kelgen.

Xalı`q do`retpelerin jeke, ha`wesker ha`m qa`niygeli xalı`q sazendeleri ta`repinen atqarı`lı`p kelingen. Olardı` baqsı`, qı`ssaxan, sazende ha`m ji`rawlar dep atag`an. Do`retıwshi kompozitorlar o`z repertuarları`nda xalı`q muzı`kaları`nan kenen paydalang`an. Rus klassik kompozitorı` M. Glinka "Muzı`kanı` xalı`q do`reledi, bız kompozitorlar oni` tek g`ana aranjirovkalaymı`z", yag`ni`y qayta ısleymız degen edı.

Xalı`q qosı`qları`ni`n`: miynet, tariyxı`y, watan ha`m watandı` su`yiw, salt-da`stur (besik ji`rı`, xa`wjar, yaramazan, joklaw, sı`n`si`w x.t.b.) muxabbat

qosi'qlari', qizlar qosi'qlari' tag'i' basqa da bir qansha turleri ushi'rasadi'. Olar ken xali'q massasi'ni'n` atqari'wi'na i'layi'n` bolip, atqari'wshi'dan awi'z-eki professional muzi'kasi' si'yaqli' ayri'qsha qa'niygelikti talap etpeydi. Xali'q qosi'qlari'n, qosi'q ayti'wg'a uki'bi' bar ka`legen adam atqara beriwı mumkin.

Demek muzi'ka oqi'ti'wshi'si'na oqi'wshi'larg'a xali'q namalari'n o`zlestirıwde onsha qi'yi'nshi'lik tuwdı'rmaydı', bul oqi'ti'wshi'ni'n` sheberligine baylanı'slı'.

Nu'rmetlı Prezidentımız I. A. Karimovtıń «Wo'tmishın bilmegen xalıqtın keleshegi joq», degen danalıq so'zi, bizlerdin' xalqımızdin' tariyxın, o'tmishın, atadan balag'a miras ma'deniy, a'debiy baylıg'ın, ko'rkem-o'ner salasındag'ı ata miras altın g'a'ziynesin, milliy ma'deniyatımızdı teren' u'yrenip ha'm bilıwımız kerekligin, ayqın ko'rsetip otır.

Qaraqalpaq xali'q jirshi'larını'n' jirrag'an jiri', aytqan qosi'g'i', shertken sazi'na qarap jiraw ha'm baqsı'lar bolip bo'linedi. Olardı'n' repertuarları' bir birinen ayırı'lı'p turadı'. Xali'q jirshi'larını'n' en' eski zamanlardan beri kıyatı'rg'an birinshi tu'ri «jiraw» boladı'. Atqari'wshi'lar` Jiraw, baqsı', qı'ssaxan, sazende, qosi'qshi' bolip bir neshe toparg'a bo'linedi. Sonı'n' ishinde jirawlarshi'g'i'si' jag'i'nan Qaraqalpaq xalqını'n' sol Massagetler da'wirinen kıyatı'rg'an en' eski o'nerpazi' esaplanadı'. Sonday-aq Orta Aziya ha'm Qazaqstan xalıqları' arası'nda qobiz benen atqaratug'i'n jirawshi'li'q o'nerinin' ku'ta' erteden kıyatı'rg'anlı'g'i' ma'lim.

Atı' an'i'zg'a aylang'an Soppaslı' Sıpi'ra Jiraw menen birge Qorqıt Ata, Asan qayg'i'dan tartıp song'i' begılı bolip ju'rgen Toqtamı's xannı'n' saray jirawları' Kamalzada, Jahanmirza XVI'I'-XI'X a'sirlerde jasag'an Jiyen, Qalmurat, Qazanbay, Shankot, Jemurat, Nurabı'lla, Aytuwar, Qabı'l, Keshegi Bekmurat, Qurbanbay, Erpolat, Xojambergen (O'gız jiraw), Esemurat, Qı'yas, Asqar, Paleke, Atamurat, O'teniyaz, Qulamet, Arzi'mbet, Jumabay, Jemurat, Jaqsı'lı'q h.t.basqada xali'q poeziyası' menen iskusstvosi'nda atı'n shi'g'arg'an

talay jı'rawlar atqarı'wshı'lı'q o'nerımızdın' ko'p a'sırlık da'stu'rin bu'gingı ku'n menen ushı'rastı'rı'wda sadı'qlı'q penen xı'zmet etip keledi.

Qobız qaraqalpaqlardın` en` a`yyemgi saz a`sbabı. Qobız benen xalıq jırawları terme, tolg`aw, na`siyat, batırlar haqqında da`stan qosıqları jırlanadı. Soppaslı sıpıra jıraw, Jıyen jıraw, Jıemurat, Nuradulla, Qurbanbay, Esemurat, Qıyas, Asqar, Shamurat, Jumabaylar ataqlı jırawlar qatarına kiredı. Basqa ko`pshılık shıg`ıs xalıqları qazaq, qırg`ız, o`zbek, uyg`ır ulıwma tu`rk tilles xalıqlarının` ko`pshılıgında, sonday-aq ukrainlarda (bandur) h.t.b. xalıqlarda gezlesedi. Al qaraqalpaq arasında bolsa elege shekem xalıq turmısında turaqlı orın ıyelep kıyatır. Sonlıqtan da qobızdı-qaraqalpaq sazlarının` en` tıykarg`ı eskı, millı a`sbaplarının` bırı sıpatında tanıymız. «O`mir ju`gin arqalap belı bu`kıreygen qobızım» dep xalqımız bıykarg`a aytpag`an.

Qobızdın` forması-a`pıwayı ta`rıizde qurılğ`an bolıp kelıwıne qaramastan dawıslıq diapazonı jag`ınan ken` bolıp keledi. Jırawlardın` qobız benen atqaratug`ın arnawlı namaları og`ada ko`p bolıp, olar ra`n`be- ra`n` nag`ıshlarg`a ıye. Qobız namaları o`zıne ta`n stılı, dawıs kolorıtı, tembrı menen ayrıqsha kewıl ta`rtıp turadı. Sebeбі qobız jup tar tag`ılğ`an a`sbap, onın` tarları-(grıfke) da`stege tıymey barmaqlar tarlar u`stinde tayg`anap ju`redı. Sonlıqtan bolsa kerek onın` dawısı biraz g`an`qıldap, daralanıp shıg`adı. Qobız gewek ag`ashtan ga`rdanı, alma, tut, erikten da`stesı, qulag`ı sog`ıladı gewek (korpus) ga`rdannın` to`mengı jartısı mal terısı menen qaplanadı. Tarları attın` quyırıq qılınan, tartqıshı (smichok) uzın qıl-quyırıqtan alınıp tegıs tartıladı. Qobız jırawdın` dawıs aralıg`ına qarap kvartag`a sazlanadı.

Duwtar qaraqalpaq milliy saz a`sbabı. Duwtarda ko`bınese baqsılar xalıq qosıqların, sazların ha`m lırıkalıq da`stanların atqaradı. Aqımbet, Muwsa, Edenbay, Juman, Berdaq, Qarajan, Aytjan, Baynıyaz, Esjan, Japaq, A`met, I`brayım Patullaev, A.Qayratdınov, Genjebay Tilewmuratov, Turg`anbay Qurbanov, Ten`el Qalliyevlar. Qız baqsılar Hu`rlıman, Qa`nıgu`l, Gulnara Allambergenova, Zıyada Sharıpovalar xalqımızg`a ken`nen tanılg`an.

I-BAP

Milliy muzi'kalar – biybaha bayli'g'i'miz

Keyingi ji'llari' ma'mleketimizdin' g'a'rezsizligi arqasi'nda xalqi'mi'zdi'n' milliy ma'deniyyati'mi'zg'a degen qi'zi'g'i'wshi'li'g'i' artip barmaqta. Usi'g'an baylanisli' milliy muzi'kamizdi'n' qadir – qi'mbat haqqi'nda, aytip o'tsek. O'tmishtegi, uzaq tariyx jollari'nan kiyati'rg'an muzi'ka ma'deniyyati'ni'n' miyraslar ha'r bir xali'qti'n' ruwxiy du'nyasi' bolip tabiladi'. «Saz benen sa'wbetti yalg'an demen'ler, adam-ata biniyat bolg'anda bardı» degendey ol xali'qti'n' basip o'tken tariyxı'y jolında za'n'giles bolip, onı'n' arzi'w a'rmanları'n, o'mirge degen i'qlasi'n o'zine sin'dirip, ası'rap kelgen.

Sazendeshilik, baqsı'shi'li'q, ji'rawshi'li'q o'nerleri, sol uzaq da'wirlerden beri xalqi'mi'zdi'n' kewlinin' to'rinen ori'n alip, o'zının' rawajlanı'w jolında ko'plegen talantlı' atqari'wshi'lardı'n' sheberliginin' arqasi'nda a'wladtan-a'wladqa, ustazdan-sha'kirtke o'tip, ha'zirgi waqı'tta o'zının' bay repertuari', janları'ni'n' ken'ligi ha'm o'zine ta'n traditsiyalı'q atqari'w jollari' menen qaraqalpaq milliy muzi'kamizdi'n' negizgi turegi bolip jetilisip atır.

Ma'selen ji'rawları'mız ji'rlag'an da'stanları'n yakı baqsı'ları'mi'zdi'n', sazendelerimizdin' atqarg'an qosı'q ha'm sazları'n, qi'ssa-joli' namaları' menen shi'n'qobi'z namaları'ni'n' ha'r birin alip qarag'anı'mi'zda, olar bir birine usamag'an halda, ra'n'ba'ren'lik sheberligi menen xalqi'mi'zdi'n' turmi'si'n, ta'biyat go'zzallı'qları'ni'n', qayg'i' ha'm quwanı'sh sezimlerinin', ishkı kewil ko'shelerinin' go'zzal tolg'awları'ni'n', ha'r qaysı'si' o'zine ta'n i'rg'aq nag'ı'sları'na bo'lenip su'wretlengenin ko'remiz. Bul a'lbeste muzi'ka ma'deniyyati'mız, xalqi'mi'zdi'n' arası'nda ayrı'qsha itibarg'a iye bolg'anlı'g'i'n ha'm o'tmishtegi baqsı' ha'm sazendelerimizdin' joqarı' da'rejedegi talantqa iye bolg'anlı'g'i'n bildiredi.

Bul namalar qanshelli usı'nday ken' mazmunlarg'a bayı'tılı'p barg'an bolsa, olardı'n' atqari'wshi'li'q sheberligine degen talabı' da sonshelli

ku'sheyip barg'an. Sonli'qtanda qaraqalpaq xalı'q sazları'n jetıgıne jetkerip atqarı'w ha'r bır sazendeden u'lken talant, uqı'plı'lı'q, teren' sezım, ko'p ji'llı'q ta'jırıybe ha'm ko'p mıynet talap etedi.

Sebebi baqsı' ha'm sazendelerımız bul namalardı' shı'g'arg'anda muzı'kanı'n' ko'p tu'rli usı'lları'nan paydalani'p, olardı'n' mu'mkınshılıkların bayı'tı'p, o'lsheplerdın', tonlı'qlardı'n', templerdın', namanı'n' metro-rıtmıkalı'q suwretlerinin' mu'mkınshılıklarınen, ha'm milliy muzı'kamı'zg'a mas kelgen nag'ı'slardan, ı'rg'aqlardan ken'nen paydalang'an.

Bul a'llette baqsı', ji'raw ha'm sazendelerımızdın', do'retıwshılık ha'm atqarı'wshı'lı'q sheberlıgın, joqarı' qanıygelik da'rejesine jetkergeninen derek beredi.

Ma'selen usı' ko'z qarastan qaraqalpaq duwtar sazları'n alı'p qarasaq olar xalqı'mı'zdi'n' ı'qlası'nda ayrı'qsha dı'qqatqa ı'layı'q orı'ndı' ıyelegen ha'm o'z ishıne qamtı'g'an ta'kırarlanbas original shı'g'armaları' menen, ulı'wma milliy muzı'kamı'zdag'ı' mıyras baylı'g'ı'mı'zg'a o'zının' salmaqlı' u'lesın qosqan.

Bug'an ma'selen: «Qara jorg'a», «Nama bası'», «Sayra duwtar», «Da's nama», «Jaman shı'g'anaq», «Sı'y perde», «Mı'n' tu'men», «İlme sultan» ha'm tag'ı'da basqa ko'plegen yoshlı' sazlardı' aytı'p da'lil keltirsek, ekinshıden «Adı'n'nan», «Ari'wxan», «Qı'zlar u'yge kır», «Bozataw», «Sanalı' geldi», «Sen yar qal endı», «Jekke baslı'», «Nıgarı'm», «Muxalles», «Sa'rbınaz», «Nalı'sh» ha'm tag'ı'da basqa ko'plegen belgılı xalı'q qosı'qları'mı'zdi'n', da'stanları'mı'zdan alı'ng'an namalardı'n', sazendeler repertuarı'nan orı'n alı'p duwtar perdelerinde jan'lap, xalı'qtı'n' mıyrın qandı'rı'p onı'n' ı'qlası'na bo'lenıwı sol da'lıyldı ja'ne bır ma'rtebe tastı'yqlay aladı'.

Bunı'n' sebebi «Ala moynaq» duwtarı'mı'zdi'n' jag'ı'mlı' hawazı', o'zıne tartqanday sulı'w ko'rki, shireli predelerinde ayrı'qsha ta'sır tapqan namaları'mı'zdi'n' ren'beren'lıgı bolsa, ja'ne bır sebebi talantlı' sazendelerımızdın' joqarı' da'rejedegı ı'qlas ha'm ilham sezımlerinin' jeteginde, namanı'n' yoshı'n ba'ntine jetkergen «atqarı'wshı'lı'q sheberlıgında»

dep oylaymiz. Bunday sheberlik da'rejesine sazendeler al'bette ko'p izleniwshilik miynettin' arkasi'nda jetisedi.

Ja'nede usi' jerde ayti'p o'tetug'i'ni'miz bul atqari'wshi'li'q o'neri menen ba'rqulla birge o'mir su'rgen «qaraqalpaq milliy muzi'kasi'ni'n' i'qlasbentleri» ha'm ekinshiden alamoynaq duwtari'n sog'i'w o'nerine o'mirin bag'i'shlag'an ustalari'miz. Mi'sali': Kegeyli rayoni'nan Jarimbetov Seytniyaz usi'nday ati' shi'qqan ustalari'mizdi'n' biri.

I'qlasbentlerdin' qatari' qanshelli ko'beygen sayi'n ol atqari'wshi'ni' da ba'lent shi'n'larg'a jeteklep yoshi'na yosh qosi'p baradi'.

Al duwtar soqqan ustalari'mizdi'n' o'nerin ayti'p o'tiwimizdin' sebebi, tek shi'nji'rma-shi'nji'r ustazdan sha'kirtke o'tip kelgen, duwtar sog'i'w si'rlari'ni'n' kiyeli soqpaqlari' g'ana «ala moynaq» dep ati' shi'qqan qaraqalpaq duwtari'ni'n' o'zine ta'n ko'rkine shi'ray keltirgen, perdelerin da'ste boyi'na jarastiri'p, jipek tarlari'n qaqqan sayi'n da'ske ergen sesleri i'rg'ali'p namani'n' ha'u'ijin shi'n'i'na jetkergen.

Qaraqalpaq ustalari' duwtardi'n' da'stesin perdelerge bo'lgende, «aydi'n» perde menen «shi'rwan» perdelerdin' saqlani'p qali'wi', bul bizin' alamoynaq duwtari'mizdi'n' eskiden kiyati'rg'an qa'ddin buzbastan saqlap qalg'anli'g'i'nan derek beredi.

Qaraqalpaq folklori' xalqi'mizdi'n' turmi'si'n ha'r ta'repleme sa'wlelendirip, o'zine ta'n ko'plegen janlari' menen rawajlanip kelgen. Bulardi' ji'ynaw, izertlew h'a'm u'yreniw jumi'slari' erteden aq baslang'an. Endi bul jerde ko'p ilim tarawlari' qatari'nda, o'zimizdin' muzi'ka ma'deniyati'mizdi'da turaqli' tu'rde itibar berip izertlewge jol ashildi'. Xali'q arasi'nan ataqli' baqsi'-ji'rawlardi', talantli' jaslardi' ji'ynaw ha'm bir jerge toplan sho'lkem du'ziw isleri baslandi'.

Bul istin' bas maqseti o'zimizdin' milliy ma'deniyati'mizdi' saqlap qali'w, rawajlandiri'w ha'm jaslardi' sol bag'darda ta'rbiyalap bariw boldi'.

Bunda Na'jim Dawqaraev, Asan Begimov, Qalli' Ayi'mbetovlar usi' sho'lkemdi basqari'w jumi'slari'na o'zlerinin' belsene u'leslerin qosti' Bul

jerde milliy muzi'ka ma'deniyati'mi'zdi' ızertlew jollari' elede ken'eyedi. Usi' Qaraqalpaqstan filiyali'mi'n' ıskusstvo sektori' ta'repinen ko'p jumi'slar ıslenip, baqsi'-ji'rawlari'mi'zdi'n' atqari'wi'ndag'i' milliy muzi'ka nusqalari', respublikami'z boylap sho'lkemlestirilgen ekspeditsiyalar dawami'nda magnit lentaları'na jazı'p alı'ng'an ha'm ataqlı' baqsi'-ji'rawlari'mi'z haqqı'nda ko'plegen mag'li'wmatlar ji'ynalg'an.

Bunda ıskusstvo ilimlerinin' kandidati' Ta'jigu'l Adambaevani'n' Qaraqalpaqstan xalı'q baqsi'si' Genjebay Tilewmuratovti'n' miynetleri ayri'qsha bolg'an.

Qalli' Ayı'mbetovti'n' «Xalı'q danalı'g'i'»⁹ atlı' kitabı'nda da muzi'ka boyi'nsha baqsi'-ji'rawlari'mi'z ha'm qı'ssaxanlari'mi'z xaqqı'nda ko'plegen bahalı' materiallar jazı'p qaldı'rı'lg'an.

Maselen: o'zının' "Qaraqalpaq folklori'" miynetinde mi'nanday pikirlerdi ayti'p ketken.

"Awı'z a'debiyati' awı'zekı de, xat arqalı' da jazı'lı'p qaldı'rı'lı'wı' mu'mkın".

"Awı'z eki a'debiyati'n ızertlegende, qaraqalpaq xalqı'nı'n' muzi'ka folklori'n qosa so'z qı'lg'an maqul, o'ytkenı awı'z eki a'debiyati' menen muzi'kali'q folklor organikalı'q jaqtan ti'g'i'z baylanı'sqan".

"Awı'z a'debiyati' buri'n (bası'm ko'pshılıgında) baspa so'z arqalı' emes, al ji'rshı'ları'mi'z (yag'ni'y ji'raw, baqsi', sazende, qı'ssaxanlar h'a'm tag'ı'da basqalar) arqalı' taraydı".

"Xalı'q ji'rshı'ları' awı'z a'debiyati'n ji'rlap aytqanda, o'z zamanı'nı'n' saxna o'nerı, muzi'ka o'nerı menen ji'rshı'lı'q o'nerin (birge men'gerıp) bir o'zi g'ana atqarg'an. Olar o'nerge o'ner qosı'p, awı'z a'debiyati'nı'n' tu'rli janrları' payda boladı", dep o'zının' bah'alı' pikirlerin ayti'p o'tedi.

Ha'zirgi waqı'tta bızlerge shekem jetip kelgen miyras namalar, ko'p ji'llar dawami'nda xalı'qti'n' sı'naq ta'rezisinen o'tıp, onı'n' kewlinen o'shpes ori'n alg'an namalar bolı'p tabı'ladı'.

1.2. Qaraqalpaq xalı'q da'stanshi'lı'q qosı'qları' arqalı' muzı'kalı'q qa`biletlerdı rawajlandı'rı'w usı'lları'.

Muzı'kalı'q qabiletler bir bu`tin ko`rınısında rawajlanı'p atı'rg`an bolsada, sog`an qarmastan ha`r bir bo`limdı ızbe-ızlıkte qanday kelbetlenıwı yamasa belgılı bir muzı'kalı'q shı'g`arma mı'salı'nda ko`rı'p shı'g`awı'mı'z mu`mkın.

**Muzı'kalı'q shı'g`armanı' sezıw ha`m ses ba`lentlılıgın esıtıwdı rawajlandı'rı'w ızbe-ızlıgı.** Muzı'kalı'q shı'g`armanı' esıtıw barı'sı'nda registler tu`sınıgının` negızın an`law (mı'sal ushi'n "Bahar valsı" ha`m "Andıjon polkası")

Rıtm sezımın rawajlandı'rı'w ızbe-ızlıgı. Muzı'kada metr bo`limleri bir tegıs tarqalı'wı'n qayta tiklew ha`m tı'n`law (muzı'ka astı'nda ha`reket qı'lı'w, a`pıwayı' muzı'ka a`sbablardı'nda shertıw).

**Muzı'kalı'q forma, kelbetlik sezımın (bu`tinlik sezımı) rawajlandı'rı'w ızbe-ızlıgı.** Muzı'kalı'q forma, kelbetlik sezımı buerde elementar muzı'kalı'q du`zilisler haqqında muzı'ka esıtıwdın` kompleks ko`rınısı na`zerde tutı'ladı' ha`m jetkerıp berıw quralları'nan bo`limlerdı kompazıtsıon bir bu`tinlikte qabı'l qı'lı'nadı'.

Bunda balalar ıtıbarı'n qosı'qlardag`ı' muzı'ka tılın elementlarge (bo`leklerge) qaradı'w zaru`r; sonı'n` menen birge nota jazı'wları' balalar muzı'ka a`sbablardı'nda a`pıwayı' ha`reketlerdı qollaw usı'mı's etiledı.

Balalarda muzı'kalı'q period, yag`nı'y da`wırdı basqı'shlarg`a bo`lıw sezımın ku`sheytıw, muzı'ka astı'nda ha`reket qı'lı'w, balalar muzı'ka a`sbablardı'nda shertıwdı usı'mı'w, qosı'q ha`m p`esalardı' muzı'ka menen baqlaw mı'sal ushi'n ritmik toqtaw, yakı olardı'n` baslanı'wı'n anı'q buwı'nlar menen belgılew maqsetke muwapı'q.

Tı'n`law ushi'n p`esalardı' oqı'wshı'lardı'n` oqı'tı'wshı' menen birgelikte atqarı'wdag`ı' anı'qlı'q u`stinde ıs alı'p barı'wda tıykarg`ı' kul`minatsıya,

muzi'ka ha'm qosi'qti' sezıwdı ku'sheytırw jumi'slari'n ali'p bari'w usı'nı's etiledı. Muzi'kali'q shı'g`armanı' atqarg`anda ha'm ti'n`lag`anda olardı' mazmunlı'q ani'qli'g`i'n rawajlandı'rı'wda (qaytalaw-takırarlaw, variatsiyalaw, keskin parq qı'lı'wshı'lı'q) sezımın ku'sheytırw jumi'slari'n ali'p bari'w.

İntonatsıyanı'n` ani'q mazmunı'n, onı'n` muzi'kali'q "bayanlawda" tutqan tıykarg`ı' ornı' haqqı'ndag`ı' ta`sırlerin ju`zege shı'g`arı'w. İntonatsıya haqqı'ndag`ı' sezımlerin, muzi'kali'q pıkırdı bayanlaw (tanı'w qosi'q qatarları'na jazı'lg`an melodıanı', variatsiyalardı' a`pıwayı' muzi'ka a`sbablarda atqarı'w mı'salı'nda) haqqı'ndag`ı' an`ı', tuyg`ı'ları'n kelbetlendirıw.

Muzi'kali'q obraz, turmı'slı'q ko`rınislerin muzi'ka quralları' arqalı' sa`wlelendirıw (mı'sı'lı' xalı'q namaları'ndag`ı' ha`zıl, mı'sqı'llaw).

Muzi'kali'q shı'g`armalardı'n` mazmun ju`klemesi ha'm du`zılısı haqqı'ndag`ı' ta`sırlenıw sezımlerin ju`zege keltırıw.

- bir obrazdı' ko`rsetıwshı (mı'salı' "Aqsu`n`gıl" qosı'g`ı'), bir muzi'kali'q pıkırdı bayanlawshı' bir bo`lımnen ibarat forma, tu`r;

- turli obrazlardı' (toltı'rı'wshı' ha'm qarama qarsı' turı'wshı') salı'stı'rmalı' qurallar ko`rınisindegi a`pıwayı' ekı bo`lımlı tu`r; ekınshı bo`lımnın` mazmun jag`ı'ni'n "ıs ne menen pittı" sorawı'na jawap berıp, u`stin turı'wı'

- a`pıwayı' u`sh bo`lımlı forma; aqı'rg`ı' bo`lımleri mazmun jag`ı'nan u`stin turı'wı'; bırınsı bo`lımdegi obrazdı'n` 3-bo`lımde tasta'yı'qlanı'wı'

- Melodıyanı'n` frazalı'q formanı'n` bir bo`lımlı yakı ekı bo`lımlı muzi'kali'q du`zılıstın` ko`p ma`rte ta`kırarlanı'wı'; xor ja`maatı' jazı'lg`an zapıslardı ti'n`law;

- o`zgerıwshen`lik tu`rı; temanı'n` o`zgerıtıwshı usı'lı' sı'patı'nda; janr o`zgerıwshen`lıgı (mı'salı' "Yallama yorım", "Aq terekpe ko`k terek")

Bul usı'llar temalardı' jaqsı'raq esıtıwge yamasa salı'stı'rı'wg`a, shı'g`armanı'n` bas ıdeyası'n tu`sınıwge ha'm sezınıwge ja`rdem beredi

Solay etıp, joqarı'da so`z etilgen muzi'kali'q qabiletlerdın` ju`zege kelıw ızbe-ızlıgı to`mendegi juwmaqtı' shı'g`arı'wg`a tıykar bola aladı':

-joqari'da ko`rsetilgen ızbe-ızlık anı'q bir negızgı baylanı'stı'n` ju`zege kelıwıne ımkan jaratadı'. Bul baylanı's muzı'kanı' atqarı'wdı'n` ma`jbu`rıy basqı'shları'n saqlap qalı'wga qarati'lg`an tıykarg`ı' talaplardı' ta`mıynlep beredi.

-bolajaq muzı'ka oqı'tı'wshı'ları'nı'n` do`retıwshılık muzı'ka qa`biletlerin ju`zege keltiredı.

-muzı'kali'q atqarı'w waqtı'nda zamanago`y komp`yuter, noutbuklerdı qollanı'w ımkanıyatı'n beredi

Bolajaq muzı'ka oqı'tı'wshı'ları'nı'n` atqarı'wshı'lı'q qabiletlerin maksimal da`rejede aktivlestırıw ushı'n, bız ko`rıp shı'g`ı'p atı'rg`an problema yag`nı'y mashqalanı' ulı'wma orta mektepke bag`darlang`an ha`m onı'n` menen baylanı'sta bolg`an halda ko`rıp shı'g`ı'wı'mı'z tıyıs. Ulı'wma orta mekteplerdegı muzı'ka sabaqları' muzı'kanı' su'yıwshı, pıkırlewshı ıdeyalar teren`lıgın sezıwshı, xalı'q, zamanago`y ha`m klassık shı'g`armalardı' en` jaqsı' u`lgılerdegi ta`sırlenıwler, tuyg`ı'lardı' sezıwshı tı'nlawshı'nı' tayarlawg`a qarati'lg`an. Sonı'n` ushı'n oqı'wshı'lardı'n` muzı'kali'q ta`rbıyası'nı'n` tıykarg`ı' wazı'ypası' olarda muzı'kali'q an`lawdı' rawajlandı'rı'w esaplanadı'.

Bazı' bır waqı'tları' joqarı' klass oqı'wshı'ları' atqarı'wı'ndag`ı' qosı'qtı' tı'n`lag`anda tayarlı'q ko`rgen waqı'tta, shı'g`arma haqqı'nda berılgen bır ekı awı'z mag`lı'wmatlar menen bır qatarda, oqı'wshı'lardı'n` ıtıbarı'n muzı'kali'q obrazdı' teren` tu`sınıwge bag`darlang`an usı'llardı' qollanı'w mu`mkın. Mı'salı' F. Nazarov muzı'kası'na "Paxtaoy" qosı'g`ı' (V-klass). Onı' tı'n`lawdan aldı'n oqı'wshı'larg`a sorawlar yakı tapsı'rmalar berıw paydalı'. Bunday mı'sallar shı'g`armanı' pu`tınley onı'n` qa`sıyetlerı menen, dı'qqatlı' tı'n`lawg`a ja`rdem beredi, oqı'wshı'larda mustaqıl-g`a`rezsız oy ju`rgızıwıne qı'zı'g`ı'w oyatadı', o`zınshe nama shı'g`arı'wg`a ha`m onı' u`yrenıp shı'g`ı'wg`a ımkan jaratı'ladı'.

Ja`ne bır basqı'sh- qosı'qtı' u`yrenıw. Bunı'n` wazı'ypası'- tı'n`lanı'p atı'rg`an shı'g`armag`a mas sha`rayat jaratı'wdan ıbarat. Balalarda muzı'ka tı'n`law barı'sı'nda olardı'n` ko`z aldı'na keltırıw, sezımıne juwap berıw,

obrazlı' pıkrlew ha`m anı'q pıkr ju`rite alı'wı'n ta`rbıyalaw za`ru`r. Qosi'qti' u`yretıw ushı'n usı'nı'w-juwapkershılıklı ha`reket esaplanadı'. Bul jerdegi tiykarg`ı' talap- oqi'wshi'lar u`yrenıwı kerek bolg`an shı'g`armanı' artistlerge ta`n, sezım-tuyg`ı'g`a bay, jetkerıp berıwge erısıw bolı'p esaplanadı'. Atqarı'w oqi'wshi'larda ko`rkem ta`sırlar, shı'g`arma variantları'nı'n` birewın ko`rsetkısı kelıwı, bazı' bır qosı'qshı'nı'n` atqarı'wı'na uqsatı'wdı' qa`lew sezımları payda bolı'wı'na ja`rdem berıwı kerek.

Oqi'wshi'larg`a taza qosı'q usı'nı'wdı'n` tu`rli jolları' bar. Bırınshısı- bul oqi'wshi'lardı'n` o`zı qosı'qti' atqarı'p berıwı. Bul balalardı' muzı'kag`a qı'zı'qti'rı'wdı'n` en` na`tıyjeli usı'lı'.

Oqi'wshi' qosı'qti' tı'n`lawg`a dı'qqat penen tayarlı'q ko`redı: qosı'qti' yadlaydı', bırınshı atqarı'w ushı'n kupletlerdı tan`laydı', qosı'qti'n` muzı'kali'q mazmunı'n tu`sındırıw jolları'n anı'qlaydı'. Bunnan tı'sqarı' oqi'wshi' o`z dawı'sı'nı'n` jag`ı'mlı' shı'g`ı'wı'na ıtıbar berıwı za`ru`r.

Jan`a shı'g`arma menen tanı'stı'rı'wdı'n` basqa bır tu`rı – bul jaqsı' ayta alatug`ı'n oqi'wshi'lardı'n` usı' qosı'qti' atqarı'wı'. Bunday sha`rayatta oqi'tı'wshi' olardı' aldı'n ala tayarlaydı'.

Ko`p mug`allımler grammzapısten (solıst yakı balalar xorı') paydalanadı'. Bunday usı'ldı' qollaw mu`mkın, lekın grammzapıs mug`allım atqarı'wı'nda tı'n`lansa maqsetke muwapı'q boladı'. Sonda balalar erkın-mustaqı'l ra`wıshte anaw yamasa mı'naw atqarı'wdı'n` qa`sıyetlerın salı'stı'rı'w, olarg`a unag`anı'n tan`lawg`a, bır so`z benen aytqanda esıtkenın teren` analizlep, talqı'lawg`a ımkanıyat jaratı'ladı' (mı'salı' atqarı'wda uqsaslı'q ha`m qarsı'lı'q ta`replerın anı'qlaw).

Oqi'wshi'lardı' jan`a qosı'q penen tanı'stı'rı'wdı'n` ja`ne bır usı'lı' bar, yag`nı'y shı'g`armanı' atqarı'w waqtı'nda onı' notalar tiykarı'nda naması'n ha`m so`zlerın baqlap, qadag`alaw. Bunday usı'l ekı ha`m u`sh dawı'slı' namalardı' ko`rsetkende jaqsı' na`tıyje beredı. Bunda ko`rgızbelı qurallar sı'patı'nda slaydlarda namanı'n` grafik jazı'wı' qollanı'ladı'.

Uli'wma aytqanda analizdin` tu`rlı ko`rınısı qosı'q u`yrenıwge qaradı'lg`an bolı'p, sonı'n` menen birge oqı'wshı'lardı'n` qay da`rejede dı'qqat ıtıbar menen muzı'kanı' tı'n`lag`anlı'qları'n, onı' tu`singenlik da`rejesın, juwapları'nda olardı' qanday qollay alg`anlı'qları'n ko`rsetedı. Mektepke oqı'wshı'lar tu`rlı tayarlı'qlar menen keledi, sonı'n` ushı'n olardı'n` muzı'kalı'q ta`sırlenıwleri de ha`r qı'yılı' boladı'. Olar balalar baqshası'nda, ko`rgen kınno, radiodan, u`lkenlerden esitken qosı'qları'n ı'n`ı'ldap eske tu`siredı.

Ko`p jag`daylarda bul shı'g`armalar quwani'shılı', o`mır ınam etıwshı, muzı'ka ha`m qosı'q qatarları' menen dı'qqat ıtıbarı'n tartadı'. Balalardı'n` muzı'kalı'q qı'zı'g`ı'wları' turaqlı' emes. Bug`an sebep tez o`zgerıwshen` u`lkenlerge eliklewı. Sonı'n` ushı'n mug`allım aldı'nda u`lken wazı'ypa- o`z oqı'wshı'ları'na ta`sırlenıwlerin erkın bag`dar (orientr) alı'wı'na u`yretıw wazı'ypası' turadı'.

Lekin, ha`r tu`rlı quramalı' muzı'kanı' tu`sınıw balag`a qı'yı'nshı'lı'qlar tuwdı'radı'. Muzı'kanı' jaqsı' tu`sınıw ushı'n ses ha`m ses birlıklerının` qa`siyetlerin, olardı'n` o`zgerıwın, muzı'kadag`ı' pıkr ha`m sezımlerin tu`sine bılıw kerek. Muzı'kanı' tu`sınıw kı'yı'nshı'lı'qları' sonnan ıbarat, tu`rlı kompozitorlardı'n` muzı'ka tılı o`z aldı'na qa`siyetlerge (ındıvıduallı'q, milliy, tarıxı'yılı'q) ıye. A`ne usı' qa`siyetlerdı balalar aji`rata bılıwleri kerek.

Balalarda muzı'kag`a bolg`an qı'zı'g`ı'wdı' payda etıwdı bırınsı sabaqlardan aq baslaw kerek. Kesh baslang`an jag`dayda salmaqlı' muzı'kag`a degen unamsı'z mu`na`sıbetler payda bolı'wı' ha`m bul mu`na`sıbetlerdı jen`ıw, mug`allımge qı'yı'nshı'lı'qlar tuwdı'rı'wı' mu`mkın. Balalar tu`rlı kompozitorlardı'n` tu`rlı shı'g`armaları'n qansha tez-tez tı'n`lap tursa, sonshama olardı'n` do`retıwshılıgıne qı'zı'g`ı'w oyandı'p, olardı'n` shı'g`armaları'n basqalar ıshinen aji`ratı'p alatug`ı'n boladı'.

Zamanago`y oqı'tı'wshı'-mug`allım ko`rkem melodık muzı'kanı' u`yretıwde tu`rlı esıtıwdı kelbetlentırıwshı qurallardan paydalanadı'.

Muzı'kanı' tu`sınıw ushı'n tek g`ana tı'n`lag`anda emes, ba`lkım oqı'wshı'lardı'n` vokal-instrumental atqarı'wı'nda da a`melge ası'rı'ladı'.

Yag`nı'y balalar o`z sezımlerın jetkerıp berıwge ha`reket qı'lg`an paytları', intonatsıyanı'n` ko`birek ta`sırlı bolı'wı'n, ritmikalı'q sa`ykes kelıw, tembr ha`m dınamikalı'q birlıgı ju`zege keledi.

Joqarı' seslı esıtıw qa`biletın rawajlandırır'w, muzı'kanı' tu`sınıwdı ta`mıynlep bermeydı. Sesler sa`ykeslıgın ba`lentlik, dawamı'yılı'q, tembr, dınamıka, qag`azdan oqı'w menen parı'qlawı' mu`mkın, lekın bunı'n` menen hesh na`rsenı sezınıw bolmaydı'.

En` jaqsı' pedagoglar, balalarda muzı'kalı'q ko`nlıkpelerdı rawajlandırır'p, tek muzı'ka tı'n`lawdı' g`ana emes, ba`lkı sezım-tuyg`ı'ları' menen oni' qabıl etıwdı, mazmunı'na baylanı'slı' waqı'yanı'n` ıshıne kırıp sezınıwdın` payda bolı'wı'n ha`m olardı' ta`sırlı atqarı'wg'a u`yretedı, ta`rbıyalaydı'.

O`zbekstan, sonı'n` ıshınde Qaraqalpaqstan o`z g`arezsızlıgınen keyın jaslardı' a`dep-ıkramlı'qqa ta`rbıyalawda o`tmıshtegı Ata-babaları'mı'zdı'n` na`sıyatları'nan, ko`rsetpelerınen, bızge qaldı'rg`an bay mıyrasları'nan paydalanı'wg'a ken`nen jol ashı'ldı'. Solardı'n` bırı jas o`spirımlerdı ruwxı'y a`dep-ıkramlı' etıp ta`rbıyalawda millıy saz-a`spabları'nı'n`, xalı'q namaları'nı'n`, xalı'q qosı'qları'nı'n` tutatug`ı'n ornı' og`ada ullı'.

Hu`rmetlı prezidentımız İ. A. Karımovtı'n` «Millıy kadrlar tayarlawdı'n` bag`darlaması' ha`m bılımlendırıw nı'zamı'nda», «Ruwxı'y baylı'q materiallı'q baylı'qtan mı'n` ese u`stin turadı'»- dep aytqanı'nday, ruwxı'y baylı'qtı'n` negızı bolg`an,- muzı'ka bul aqı'l-oy pıkırdın` karamatlı' bulag`ı'. Muzı'ka ha`r qashanda insanı'n` o`mırlık joldası'.

Muzı'kalı'q shı'g`armalar tarıyx betlerın ko`z aldı'n`a keltiredı. Shad bolı'p quwansan`da, qapa bolı'p qayg`ı'rsan`da, mıynet etsen`de, dem alsan`da muzı'ka ha`r dayı'm adam menen birge. Muzı'kanı'n` tag`ı' bırı ayırmaslı'lı'g`ı'-ol adamlardı'n` kewıl-xoshı'n birllestırıp, olardı'n` qarı'm-qatnası'na sebepshı boladı'. Muzı'ka bul balag`a estetikalı'q ta`rbıya berıw quralı'. Estetikalı'q ta`rbıya balalardı'n` sulı'wlı'qtı' qabı'llap sezınıwı ha`m tu`sınıwı, jaqsı' menen jamandı' ayırır'w, ko`rkemlik qı'zı'g`ı'wshı'lı'g`ı'na qaradı'lg`an.

Muzi'ka estetikali'q ta'rbiyani'n` ani'q qurali' eken, demek muzi'ka usi' wazi'pani' ori'nlaw ushi'n balada uli'wma muzi'kali'q qi'zi'g'i'wshi'li'qti' oyati'w kerek. Muzi'ka balani'n` sezimlerine tikkeley ta'sir ete otiri'p oni'n` moralli'q minezin qaliplestiredi. Muzi'kanin` ta'siri geyde ugitlew, siltewlerden ku'shli boladi'. Xalqi'mi'z tuwrali', ana-watan, tuwi'lg'an jer haqqi'ndag'i' qosi'qlar xalqi'mi'zg'a, Ana-watang'a, tuwi'lg'an jerge degen su'yispenshiliklerin artti'radi'.

Al tu'rlı xalı'qlardı'n`, qon'sı'las tuwı'sqan xalı'qlardı'n` qosı'qları' bolsa, olardı'n` u'rip-a`detlerin bılıwge talaplandı'rı'p, internatsıonallı'q sezimge ta'rbıyalaydı'.

Muzi'ka menen shug'i'llanı'w mektep oqi'wshi'ları'ni'n` minez-qulqi'na, ma'deniyati'na ta'sirin tiygizedi. Sonday-aq muzi'ka balanı'n` aqi'l-oy qa'biletlerin janlandı'rı'wshi' qural bolı'pta tabı'ladi'.

Qosi'q-sazg'a bolg'an mehir ha'r bir insanda boladi'. Si'rli' muzi'ka sesleri ha'm de jang'a jag'i'mli' qosi'q kimdi o'zine tartpaydı' deysiz. O'zin'iz jaqtı'rg'an qosi'q-namalardı' esitken zamat kewlin'iz ko'terılıp, qalbın'iz la'zzet aladı', qayg'i'g'andı' umi'tası'z. Ha'r qanday ju'rekti de o'zine boysi'ndı'rı'wshi' bul si'rli' sesler, insanalardı'n` yag'ni'y adamzatti'n` oylap tapqan tapqı'rlı'g'i', do'retiwshılıgı demek. Bıraq oni' du'n`yag'a keltiriwshi sheber sazende bolı'w ha'mmege de nesip ete bermeydı. Buni'n`day sheber sazendelerdı, qosi'qshi'lardı' u'lken talant iyeleri deydi.

Ha'r bir millettin` etnik kelip shi'g'i'w bari'si'nda kelip shi'qqan ha'm de rawajlang'an baqsi'shi'li'q, ji'rawshi'li'q, sazendelik fol'klorlı'q sa'niyat (ko'rkem-o'ner) tu'ri bolı'p esaplanadı'. Olardı'n` jarati'li'wi' ha'm rawajlanı'wi' ata-babaları'mi'zdan baslanadı'. Baqsi'shi'li'q, ji'rawshi'li'q, sazendelik o'nerlerimiz arqalı' insani'ylı'q, watang'a degen su'yispenshilik mehir-muxabbat, sadı'qlı'q kibi muqaddes pazi'yelletler jetilisedi. Bular ko'plegen a'sirlerden o'tıp xalı'q awı'z-eki tvorchestvosı' tilden-tilge, awı'zdan-awı'zg'a o'tıp bu'gingi ku'nımızge kelip jetken. Da'stanlardı', olardag'i' terme tolg'awlardı', qosi'qlardı' xalı'qqa jetkızıwde ji'raw-baqsi', qi'ssaqan-shayı'rlardı'n` xı'zmetleri og`ada ullı'.

Tariyxqa na`zer taslasaq, ertede baqsi`-ji`raw, qi`ssaqanlardı`n` xalqı`mı`z arası`nda abi`rayı` barqulla joqarı` bolg`an. Sebebi ji`raw- baqsi`, qi`ssaqanlar tek g`ana yadı`kesh, so`zge sheber, suwi`ri`p salma shayı`r bolı`p g`ana qalmay, sheber sazende, ku`shlı dawı`s ıyesı, qosi`qshı` sı`patı`nda da xalı`qtı`n` ıtıbarı`n` o`zine qaratqan. Sonı`n` ushi`nda olar ushi`n u`lken-u`lken ji`yi`nlarda, toy merelerde, arawlı` orı`n tayarlanı`p, bul jerge ji`yналg`an tamashago`yler baqsi`-ji`raw, qi`ssaqanlardı`n` ho`nerın tı`n`lap su`ysingen. Bul da`stu`r bu`gingı ku`nimızde de ko`pshılık jerlerde saqlanı`p, dawam etip kelmekte.

Ko`rkem-o`ner sheberleri bolg`an ji`raw baqsi`ları`mı`z ruwxı`y baylı`g`ı`mı`z da`stan, terme-tolg`aw, xalı`q qosi`qları`nı`n` propogandalawshı`sı` ha`m ha`zırgı ku`nimızgeshe saqlanı`wı`nda u`lken u`les qosi`p kıyatı`rg`an muzı`ka ma`denıyatı` salası`ndag`ı` ko`rkem-o`ner ıyeleri bolı`p tabı`ladı`. Muqaddes «Qurany Karım» dı go`zzal dawı`s ıyeleri ta`repinen Qıra`a`t benen o`zine say dawı`sqa salı`p oqı`w da a`zelden a`det bolg`an. Onı` jag`ı`mli` dawı`sqa ıye insan qıra`a`t penen oqı`sa adamlardı`n` qa`liblerin la`rzege salı`w menen birge og`an sheksız ku`sh-quwat, bası`qlı`q, ısenim ha`m muxabbat bag`ı`shlaydı`.

Ha`r bir millettin` tıykarı` sı`patı`nda birinshi «Ana tılı» tursa, yekinshi wonı`n` «milliy ma`denıyatı`», do`retiwshılık wo`nerı, turadı` degen so`z bar xalı`qta. Sebebi wol xalı`qtı`n` tari`yxıy jolları`nda za`n`giles bolı`p wonı`n` quwanı`shi`, qayg`ı`sı`, tileklerine mun`las bolı`p a`sırlar boylap qa`lıplesedı ha`m keleshekte de sol xalı`qtı`n` tilegi ha`m ı`qlası` menen wo`z qa`ddine shı`ray qosi`p rawajlanı`p baradı`.

Shı`nı`nda da folklordı`n` qaysı` bir tarawı`n` alı`p qarasaqta, wonı`n` tamı`rları` yen` birinshi bolı`p «Ana watan» tuyg`ı`sı`nan baslanadı`.

Ullı` ılımpazı`mı`z Qallı` Ayı`mbetov wo`zının` «Qaraqalpaq folklorı`» mıynetinde mı`nanday pikirlerdi aytı`p ketken.

«Awi'z a'debiyati' burin baspa so'z arqali' yemes, al jirshilari'miz ta'repinen (yag'ni'y jiraw, baqsi', sazende, qissaxanlar ha'm tag'i'da basqalar) janli' atqari'w arqali' taraydi'».

«Xali'q jirshilari' awi'z a'debiyati'n jirlap aytqanda, wo'z zamani'ni'n saxna wo'neri, muzika wo'neri menen jirshili'q wo'nerin birge men'gerip bir wo'zi g'ana atqarg'an. Wolar wo'nerge wo'ner qosip, awi'z a'debiyati'ni'n turli janlari' payda boladi'», dep wo'zining bahali' pikirlerin ayti'p wo'tedi.

Ma'selen jirawlari'mizdin' jirlag'an dastanlari'n yaqi baqsilari'mizdin', sazendelerimizdin' atqarg'an qosiq ha'm sazlarin, qissa joli' menen shi'n'qobiz namalari'n, hayal-qizlari'miz aytqan salt qosiqlari'n (besik jiri'-ha'yiw, ha'w-jar, joqlaw, sin'siw, xoshlasiwlarin) alip qarasaq, wolar biri-birine usamag'an halda, ren'beren'lik sheberligi menen xalqi'mizdin' turmisin, ta'biyat go'zzalliqularin, qayg'i' ha'm quwani'sh sezimlerin, kewil soqpaqlari'ni'n go'zzal tolg'awlari'ni'n ha'r qaysisi' wo'zine ta'n irg'aq nag'islari'na bo'lenip su'wretlengenin ko'remiz.

Bul albette folklordin' yag'ni'y do'retiwshilik wo'nerinin', xalqi'mizdin' arasin'da ayiri'qsha itibarg'a iye bolg'anlig'in ha'm ruwxiy baylig'i'miz retinde womirimiz benen qanshelli tigi'z baylanista bolianlig'in bildiredi.

Wo'zbekstan Respublikasi' Prezidenti I'.A.Karimovtin' «Joqari' manawiyat jen'ilmes ku'sh» miynetinde muzika ko'rkem wo'nerine to'mendegishe pikir bildiredi. Inسانی'n ruwxiy kamalg'a kelwi haqqi'nda so'z yeter yekenbiz, albette bul maqsetke muzika wo'nerisiz yerisip bolmaydi'.

Ha'zirgi ku'nde jamiyetligimiz aldin'da turg'an yen' a'hmiyetli wazi'ypalardin' biri adamlardin' qalbinde joqari' ruwxiyli'q

paziyetlerdı kamalg'a keltırıw, jetilistırıw, milliy woy pikirıdı qa'lıplestırıw, jaslardı' bay ma'deniy mıyrası'mı'zg'a hurmet, watang'a muhabbat, G'a'rezsızlık ıdeyaları'na sadı'qlı'q ruwxı'nda ta'rbıyalawdan ıbarat.

Jasları'mı'zdi' ruwxı'y jaqtan bay, a'dep-ıkramlı', xujdanlı', taza, sap deneli, watang'a sadı'q, tuwı'lg'an jerge xujdanı' menen xı'zmet yetetug'ı'n yetıp ta'rbıyalaw ulı'wma xalı'qlı'q wazı'ypa bolı'p qaralmaqta.

Grekk ha'm woraylı'q Aziya ılımpazları'nan Platon, Arıstotel', Pıfagor, Al-Xorezmiy, I'bn Sına, Beruniy ha'm Abduraxman Jamiyler ta'repinen joqarı' baxalang'an muzı'ka ma'deniyati' - insanlarg'a la'zzet ha'm zawı'q bag'ı'shlaw menen qatar, wolardı' mıynetke, yerlikke, azatlı'qqa ha'm ruwxı'y go'zzallı'qqa ta'rbıyalawda a'hmiyeti ayı'rı'qsha yekenlıgın wo'z mıynetlerinde aytı'p ketken.

Qaraqalpaq folklorı' xalqı'mı'zdi'n' turmı'sı'n ha'r ta'repleme sa'wlelendırıp, wo'zıne ta'n ko'plegen janları' menen rawajlanı'p kelgen.

Burı'ng'ı' duzımda bız internatsıonallı'q ko'rkem wo'nerdı jaratı'p, wo'zımızdın' milliy ko'rkem-wo'nerımızdı, muzı'ka ma'deniyatımyazdı', umı'tı'p bardı'q. Anı'g'ı'raq aytqanda milliy mırası'mı'zg'a tek tariyxıy eksponat ko'z qarası'nda qarap, wolar ku'ndelikli xalı'q turmı'sı'nda aytı'lmay keldi ha'm sol sebepli umı'tı'lıp bardı'.

Al ko'rkem-wo'nerdın' wo'zıne ta'n qasıyetının' bırı de sonda, wol tek atqarı'lı'w waqtı'nda g'ana insannı'n' ju'regine jete aladı' ha'm sol atqarı'lı'w sheberlıgine baylısnı'slı' bolg'an da'rejede wo'zıne jarasqan jag'ı'mlı nalaları', shı'raylı' qayı'rı'mları', mazmunı' h.t.b. qa'sıetleri menen ta'sır jasaydı'.

Bu'gungi ku'ni ma'mleketimiz wo'z g'a'rezsizligine yeriskennen keyin, tari'yxi'mi'zg'a, u'rip-a'detlerimizge, uli'wma milliy ma'deniyati'mi'zg'a degen ko'z qaras ayi'ri'qsha itibarg'a i'layi'q jolg'a qoyi'lmaqta.

«Wo'tmishin bilmegen xali'qti'n' keleshegi joq» degen, Prezidentimiz I.Karimovti'n' aytqan so'zi u'lken a'hmiyetke iye.

Bunda xalqi'mi'zdi'n' wo'zinin' tariyxin, ata-babadan kiyati'rg'an ma'deniy miyrasi'n, ma'deniyati'n, a'debiyati'n, ko'rkem-o'nerin, u'rip-a'detlerin biliwge ha'm wolardi' ha'r ta'repleme teren' u'yrenip, rawajlandi'ri'p barı'wg'a shaqi'radi'.

Usı' bag'darda respublikamı'zda keyingi ji'llari' biraz unamli' jumı'slar islenip ati'r. Ma'selen 1992-ji'li' No'kistegi J.Shamuratov ati'ndagi' ko'rkem-o'ner kolledjinde milliy muzi'ka bo'lımı ashı'ldı' ha'm bu'gungi woni'n' talabanlari' ji'ldan-ji'lg'a ko'beyip arti'p barmakta.

Bunnan ti'sqari' Respublikamı'zdi'n' barli'q muzi'ka mekteplerinde de milliy muzi'ka bo'lımleri ashı'li'p, wolarda wo'spırım jasları'mi'z ata-babaları'mi'zdan kiyati'rg'an milliy-baylı'g'i'mi'zdi' u'yrenip, ta'rbiya almaqta.

Kelkshek jasları'mi'z milliy miyrasları'mi'zdi' teren'nen – ti'yanaqli' ha'm sawatlı' ra'wishte u'yrenip barı'w ushi'n qolaylı' sabaqli'qlar ha'm wo'qi'w qollanbalar da jarati'lmaqta.

«Muxalles» milliy duwtarshi'lar ansamblı de wo'zinin' ti'ni'msi'z miynetı, izleniwleri arqası'nda wo'z repertuari' ha'm atqari'wshi'li'q sheberligi menen xali'qti'n' di'qqati'n wo'zine tartı'p, respublikali'q ma'deniyat maydanı'nda wo'zinin' hu'rmetli wornı'na iye bolmaqta. Sonı'n' menen birge, u'lken kontsertlerde, dekadalarda belsene qatnası'p, ha'tteki ansambl ag'zaları' sı'rt yellerdegi bolı'p wo'tken kontsertlerde qatnası'w da'rejesine de jetisip ketti.

Milliy muzi'kamı'zdi' propagandalawda televidenie ta'repinen de bir neshshe ko'setiwler sho'lkemlestirilip, jaqsı' jumı'slar islenbekte.

Bul televızıyalı'q ko'rsetiwlerdin' milliy muzi'kamı'zdi' propagandalap barı'wda, wonı' u'yrenip barı'wda ha'm pikirler woyatı'p adamlardı'n' qı'zı'g'ı'wshı'lı'g'ı'n arttı'rı'wdag'ı' a'hmiyeti ayır'qsha bolmaqta.

Ma'mleketımızdın' g'a'rezssızlık sıyasatı' ha'zirgi waqı'tta sı'rt yel mamleketleri menen ma'deniy qatnası'qlarg'a ken'nen jol ashı'p berdi. Bular ha'r qı'yılı' tematikadag'a festivallardı', kontsertlerdi, ma'deniy alması'qlardı' quraydı'.

Bul ha'reketler bir jag'ı'nan xalı'q aralı'q doslı'qtı' bekkemlese, yekınshı jag'ı'nan milliy muzi'kamı'zdi' ken' awditoryag'a alı'p shı'g'ı'wda, pikirler alması'p ma'deniy baylanı'slar jasawg'a imkanıyat jaratadı'.

Mıne usı'nday kontsertlerde ataqlı' baqsı'-ji'rawları'mı'z ha'm ja'nede quwanarlı'sı' joqarı'da aytı'p wo'tken jumı'slar na'tıyjesinde wo'sıp shı'qqan talantlı' jas jıgıt-qı'zları'mı'z da, solar menen bir qatarda wo'zlerinin' men'gergen baqsı'shı'lı'q, ji'rawshı'lı'q, sazendeshılık wo'nerleri menen qatnası'p wo'z u'leslerin kospaqta.

Joqarı'da aytı'lg'an jumı'slardı'n' barlı'g'ı' da a'llette bızın' milliy muzi'kamı'zdi'n' ja'ne de rawajlanı'p barı'wı'na unamlı' ta'sirin tiygızedi.

Bızın' baslı' wazı'ypamı'z usınday bay mıyrasları'mı'zdi'n' qa'dırın biletug'ı'n, wolardı' teren'nen u'yrenip, yele ashı'lmay atı'rg'an qı'rları'n, jolların tawı'p-jarastırı'p milliy muzikamı'zdi' rawajlandırı'p baratug'ı'n qanıgelerdi tayarlaw.

Bul ma'selelerdin' yen' a'hmyetli jeri, wo'zinin' spetsifikası'na baylanı'slı' «milliy muzi'kamı'z», wo'zımızdın' xalı'qtı'n' ishinde g'ana ha'm wo'zımızdın' wog'an degen i'qlası'mı'zdi'n', hu'rmetımızdın',

xizmetimizdın' arqası'nda g'ana toli'q jasap ha'm toli'q rawajlana aladı', ha'm basqa xalı'qlar qatarı' du'nya ju'zlik arenada xalqı'mı'zdi'n' atı'n shı'g'ara aladı'.

Sonlı'qtan bizler bul bıybaha baylı'g'ı'mı'zdi'n' qa'dırine jetıp qa'sterlew ha'm wonı' teren'nen u'yrenıp xalı'qtı'n' di'qqatı'na ınam yetıp ju'rıw ju'da' worı'nlı' ha'm sawap ıs bolı'p tabı'ladı'.

1.3. Qaraqalpaqstan xalqı'nı'n' atqarı'wshı'lı'q o'nerı ha'm olardı'n' da'stanlı'q repertuarları'nı'n' da'wirlik o'zgerisleri.

Qaraqalpaq xalqı' Orta Aziya, Iran, İndiya, Qıtay, Arab, Grek, muzıkaları'nday ten'eyı joq o'zgesheliklerine, do'retpelerine iye. Ol shıg'ısta dan'q taratqan da'stanları, atqarıwshıları ha'm saz a'sbaplarının' tu'rılı tu'men kö'plıgı menen de aldın'g'ı qatardan orın aladı. Qaraqalpaq xalqının' muzıkası da'stanlarında atqarıw'g'a arnalg'an professional normaları, atqarıw sheberliklerindegı ta'krarlanbas belgıleri, milliy kolorıtı menen hesh xalıqtın' muzıka sanatına usamawshılıg'ı tek Qaraqalpaqqa ta'nılıgı menen ayırılıp turadı. Da'stan atqarıw'g'a arnalg'an namaları neshe a'sırlardan beri da'stan so'zlerine arnalıp aytıla berilgenlikten ha'm mın'lag'an namalar klassikalıq da'rejesine kö'terılıp, simfoniyalarday ba'lent shın'g'a kö'terilgen. Sazlardı kompozitorlar ta'repinen simfoniya, kantatalı ropsadiyag'a aylanıp ha'zirde ırı kö'lemlı muzikalıq shıg'armalarında ken'nen paydalanılıp kelinmekte.

Da'stanlar menen saz namalardı'n' saz bolmasa ju'zlegen da'stannın' bul ku'nge shekem jetip kelıwı gu'man edı . Ha'zir bizler biletug'ın mın'nan aslam jıraw, baqsı, qıssaxanlardın' o'mır jolın kö'rkemlestirıp on mın'nan aslam namalı magnıt qaysına alımlardı'n' jazıp alg'anının' o'zı hesh na'rse menen ten'ep bolmas ullılıq boldı.

Bul ma'zı olardı'n' aytıp kö'rstewı emes, al haqıyqıy ta'jriybe kerek juwılg'an na'rse. Atqarıwshılıq o'nerı bul xalıq danalıg'ının' erte zamanlardan beri kıyatır'g'an og'ada bıy-baxa g'a'zıynesı olar xalıqtın' so'z baylıg'ı menen muzıka o'nerı ha'm teatrlik milliy do'retpelerin alıp ju'rıwshılerdın' janlı klassıgı bolıp esaplanadı. Qaraqalpaq awız a'debiyatı menen xalıq muzıkasının' ta'rbıyalıq, ruwxıy, kö'rkem estetikalıq qu'diretine a'yyemgı zamanlardan beri xalıq sırlas bolg'an.

Xalıq awız ekı poeziyası menen muzıkasının' o'zgesheliklerin ızzertlew onın' en' jaqsı da'stu'rın analiz etiw, a'sırese etikalıq ha'm atqarıwshılıq o'nerı ha'm og'an sın'arlas bolg'an nama aytıp qosıqları alımlar ta'repinende o'zının'

ilimiy bahasın alıp kıyatır. Jıraw baqsılardıń da'stan atqarıwshılıg'ı etikalıq do'retpede puxta zor a'hmiyetke iye bolıwı menen birge janrlıq jaqtan ha'r qıylı su'wretlewshılıgının' baylıg'ı, stillik o'zgeshelıgı tarıyxıy jaqtan jan'alanıw menen ekonomikalıq rawajlanıw jaqları a'yyemgi zamanlardan berı, altın sabaqlar menen nag'ıslang'an torlı kesteler menen dızbeklenıp keledı.

Atqarıwshı baqsı, jıraw, qıssaxanlar da'stanlarıd atqarıwda tıykarg'ı figura bolıwı menen birge, ol etikalıq ha'm muzikalıq da'stu'rlerdı do'retıwshı saqlawshı ha'm alıp ju'rıwshıden esaplanadı. Sonın' menen birge olar awız-ekı do'retpenin' ayrıqsha bılımdan adamlarg'a ruwxıy, estetikalıq ra'ha't bag'ısh etıwshı sıyqırlı karamat ha'm joqarı talantqa iye sanaatker. Olardıń atqarıwshılıq sheberlıgınde haqıyqıy xalıq danalıg'ının' qu'diretli mehırgıyası ken' tu'rde juwmaqlastırılğ'an.

Jıraw baqsılardıń repertuarlarındag'ı ju'zden aslam da'stanları menen on onlag'an qosıq arsinolı menen professional klassikalıq ha'm awız-ekı aytıs namaların sazların o'zlerinin' qobız, duwtar, dombıra, gırjek, shın g'obız, shıldıraq, shın'g'a, qon'ıraw, shıelı qobız ha'm tag'ı basqa tolıp atırg'an saz a'sbaplarında as shın'ına jetkerıp atqarıwshılarda ulıwma saz a'sbapları menen da'stan muzıka g'a'zıynelerin jıynawshılarda janlı so'z shıyrın namaların tu'rılı tu'men ırg'aqlar menen bezendırıwshı xalıq kompozitorlarında solar boldı. Sonlıqtan atqarıwshılardıń do'retıwshılık jolın ızzertlegende onın' tekstte da'stan tekstlerine sayqal berıwdegı jeke usılı variantları ashıp berıwdın' o'zı jetkiliksız, onda atqarıwshılıq komponentlerine kiretug'in namalarında birge ızzertlew a'hmiyeti rol atqaradı. Muzıka bolmasa qurı so'z qulaqqa jaqpas degendey bir tın'lag'an qaytıp qarag'ısız boladı. Sonlıqtan da'stan namaların ırg'aqlarg'a ılayıqlı qayta tayarlap, bezep, estetikalıq la'zzet ag'ıp turg'an bulaq yan'lı zawıq berıwde muzikalıq rolı ullı. Bunda ha'r bir xalıq danalıg'ının' o'z o'nerinen jayalg'an sotsial ha'm ma'deniy ko'z-qaraslarının' a'rmanları u'mıt ha'm umtılwshıları ja'mıyetlik rawajlanıwdın' ha'r qıylı etaplarında o'zının' ko'rkem sa'wlesın aytqan. Atqarıwshılıq o'nerı bu'gingı ku'nde tın'lawshılarına da estetikalıq jaqtan ha'zirge shekem u'lken ta'sır etıp keledı. Olardıń eski

qosıqları da'stanları menen ta'sırshen' melodiyaları aytım qosıqları sazlarının' xalqımızdın' bu'gıngı ku'ngı g'a'rezsızlık turmısımızdag'ı jan'a ma'deniyatımızdın' jan'a da'stu'rı ruwxıy do'retıwshılıgı menen ıntızamlı tu'rde ju'rekten alılap birge qarısıp ketti. Bug'an bu'gıngı ku'ngı jan'a zaman muzıka shıg'armalarındag'ı eskı g'a'zıynelerden u'lgı alg'an teren' oylı, ko'rkem ma'nılı poetikalıq ha'm muzıkalıq da'stu'rlerdın' u'ylesımlı tu'rde ulasıp baratug'ınlıg'ı ayqın gu'walıq beredi.

Atqarıwshılıq poeziyası menen aytım namaların' do'retıwshıları bolg'an Qorqıt ata, Sıpıra jıraw, Asan qayg'ı, Toımbet, Jıyen-jıraw ,Ga'rıpniyaz, Shag'ataylı, Eshbay, Aytash, Nurjan, Kamızada, Jahan mırzam ha'm tag'ı basqalar erte Orta a'sırlar atqarıwshılarının' ja'ha'n ma'deniyatımızg'a qosqan xızmetleri turaqlı. I'limiy dereklerge Orta Azıya ,Evropa ha'm orıs alımları I'.Valıxanov, Dervısh Alı, P.V. Anverı, P.I'. Radulov, I'.A. Belyaev, Eyxgerın, A.V. Zateıvıch, V. Uspenskiy, V.I'. Jırmunskiyy, X.T.Zarıpov, N.Dawqaraev, Q.Ayımbetov, A.Jubanov, T.Adambaeva, Aravın, Karl Rayxl ha'm tag'ı basqa jazba tu'rde ko'p g'ana dereklı mag'lıwmatlar berdi. Olar jazıp ag'an «Alpamıs», «Qoblan», «Ershora», «Edıge», «Ga'rıp ashıq», «Sayatxan-Xa'mra», «Sha'ryar» da'stanların Qaraqalpaq versiyaları tu'rık tilles xalıqları ıshindegı da'stanshılıq nızamlarına tolıq juwap beretug'in en' u'lgılı versiyaları sıpatında moyınlawdı ha'm jazıp alıp bir neshe ret baspa so'zde ja'rıyalanıp keledi.

Atqarıwshılardıń do'retıwshılıgı da'stan, qosıq, nama, reperturalarının' ken'lıgı emotsıanallıq qızg'ınlıg'ı, nag'ıslarının' ko'z ilmes na'zık atlarının' shıyırshıqlanıp kelıwı menen birge jarqırag'an vokal o'nerının' alg'ırlıg'ı jag'ınanda xarakterlenedi. Olar atqarg'an da'retpelerinde joqarı adamgershılık pa'zıyletler ıybeli minez-qulıq normaları, ba'lent insanıyılıq qa'sıyetler, na'zık jılwalarına shekem ko'terın'kı ruwxıy mudamı saltanatlı du'zıp turadı.

Baqsilardıń poetikalıq sheberlikleri a'pıwayı, qısqa so'ylew tılı menen ma'lim etıp bere bılıw, qaharman obrozlardıń teren' emotsıonal stilde atqarıwları kımde bolsada bıyparwag'ana tın'lawshı etıp otırg'ızbay,

waqı'yag'a qatnastırıp ishten ku'yınıp, quwanıp tolg'anbay ma'zı tın'lawshe etıp qarap turg'ızbaydı:-»Ha' ba'rekella o'zı bol» (keyıpkerdın') jetker ızınen g'ayrattı Ha'-ur janbastı Ha' -degen so'zlerin o'zlerine bıyaqtıyar aytqızıp qoyg'anın sezbey qaladı.

Akademik V.R.Radlov «Ha'r bir sulıw so'z», o'tkır proza ha'm ha'r bir uyımlı ha'zıl ko'terin'kı xoshemet tuwdıradı, usı bir atqarıwshı menen tamashago'y arasındag'ı kewil ku'yı, «Jıraw», «Baqsı», degen terminnın' tuwılıwına, qa'liplesıwıne tıkkeley ta'sır etedı. dep ko'rsetedı. Baqsı jırawlar atqarıwshılıq o'nerdegi jetik sheberlik penen uqıplı zeyınlıktı ıla'hıy karamatlı ja'nnet bag'larında ta'rıyplengen ıla'hıyılıqtan ap-an'sat ıylep g'ana qoydırmaydı, olardı ilhamlandırıwshı taza hawa, xosh ıyıs, anqıg'an saxranıy ken'islik dalanın' gu'lleri, Qurđın' qara atıwınday ba'lent shın'ları, quslardın' sayrag'an dawısı, tırna ko'zlı bulaqg'lardın' shırlag'an hawazınan qaynag'an o'mırden ızleydı. Xalıq na'zerine tu'sken qa'dem joylar olarg'a ada bolmas ruwxıy azıq, ku'shlı yosh bag'ısh etedı.

Ullı atqarıwshılar el, jurı ıqlasgo'ylerinın' ızzet-hu'rmetine bo'lenıp, olardıń a'rmanları menen birge jasap shadlıg'ına quwanıp qayg'ısına birge qıynalıp, o'zleri jaratqan qaharmanlardın' obrozların til zıbanı menen sazlarının' sestı arqalı su'wretlep otırdı.

Atqarıwshılardı du'n`ya tu'sınıgıne, talantı ta'jriybesı, do'retıwshılık uqıplılıqlarına qaray ekı toparg'a bo'lıwge boladı.

Bırınshı toparg'a: O'zı do'retken ha'm bezendırgen ko'rkem mazmunlı do'retpeler menen ha'mde sulıw sazlı melodıyaları arqalı repertuarlarına jarasıqlı sayqal beretug'in talantlı do'retıwshılıgı menen xalıqtın' estetikealıq talg'amınan terıs orın alg'anları jatqarıladı.

Ekınshı toparg'a: saz a'sbaplarında awızsha ekı jazba tu'rındegı belgılı da'stanlardı toy merkelelerden tartıp saxnalarda, radio, televideniemege shekem kontsert bag'darlamalarında atqaratug'in bu'gingı ku'ngı profisıonal atqarıwshılar tu'sınıledı.T. Adambaeva «revolyutsıyag'a shekemgi Qaraqalpaq muzıkası» Qaraqalpaqstan 1927j.

II-BAP

Qaraqalpaqstan xalqı'nı'n' atqarı'wshı'lı'q o'neri

Belgili bolg'anınday a'debiyat penen ma'deniyattın' rawajlanıwı ja'miettin' rawajlanıw tariyxı menen bekkem baylanıslı bolıp onda adamzat sezimlerinın' talapları menen wazıypalarının' ko'rkem estetikalıq sa'wlesı an'lanadı. Sonın' ishinde da'stanlar adamzat o'mırın etikalıq bag'darda ken' ta'replenetug'ın en' u'lken ha'm en' eskı janrlarının' bırı quraydı. Ol ko'pshilik shıg'ıs xalıqlarında ken' taralg'an tıykarg'ı janrlardıń en' baslılarının' bırı bolıp jazba a'debiyat penen awız ekı poeziyanı da'mekerlep turadı.

Tu'rik tilles xalıqlarında da'stan janrının' payda bolıwı eramızdın' 7-9 a'sırlarına tuwra kelsede tap sol waqıtlardıń o'zinde de Orxan, anasay estelikleri ha'm tu'rik tilindegi bırıńshı klassik shıg'arma esaplang'an Yusıp kes Xajıbtın' «xutadg'u bilik» ha'm de «muxabbat nama», «Qorqıt ata», «oguz nama», «Qıssasul A'nbiya» tu'rik xalıqlarının' ortaқ mu'lkı bolg'an jazba a'debiyatı da kıyatrıg'an edı.

Bızın' jil sanawımızdan burıng'ı IV- a'sırlarda Sırda'r`ya, Kesniy, Edil, Jayıq a'trapın ma'kan etken Qazaq, O'zbek, Qaraqalpaq, Qırg'ız, Uyg'ır, A'zerbayjan, Tu'rkmen, Bashqurt, Tatar ha'm tag'ı basqa tu'rkıy tilles urıw tayıpalarında tariyxıy, ma'deniy eskertiwleride boldı. Bulardıń ishinde Britaniya muzeylerinde saqlawlı turg'an a'qo'q jılı Sırda'r`ya boyında jazılğ'an «muxabbat namanın'» bır nusqasına ılımiy tallaw jasag'an

«Muxabbat nama» so'zin munda bittim,

Kamıgıl Sur yaqasında bittim,

Muxabbat so'zin munda aytım,

Barlıg'ı sır jag'asında jazdım.¹

---

¹ prof. Kenjebay Biysenbaev «Qazaq a'debiyati tariyxinin' ma'seleleri» Almati 1923

degen so'zdın' o'zinen-aq bul shıg'armanın' Sırda'r`ya boyında jazılğ'an qazaq, qaraqalpaq, o'zbek ja'ne basqa xalıqlardıń ten'dey eskertkishi bolıwı tıyıs.

Professor E. M. Meletinskiy 9-12 a'sırlerde oyanıw da'wırında shıg'ıstın' romantikalıq jasarının' tuwılıw, payda bolıw da'wırı boldı. Meletinskiy G.M. «srednevekoviy roman» Moskva 1983, Epos-so'zi parsı tilindegi ken' ko'lemlı syujetlı etikalıq do'retpe ma'nısında ma'lim bolıp, ol geyde qıssa dep ataladı, dep ko'rsetedi.

Qaraqalpaq xalqının' watan tariyxı qansha uzaq bolsa onın' a'debiyat tariyxında sonsha teren'ge ko'nedi, usıg'an baylanıslı ataqlı alımlarımız N.Dawqaraev, Q.Ayımbetov, I'.Sag'ıtov ha'm tag'ı basqa Qaraqalpaq awız a'debiyatlarının' usınday da'rejede rwajlanıwının' jag'dayların esapqa alıp shama menen olardı bir neshe da'wırlerge bo'ledi:

1.En' a'yemgi da'wır (sha'ryar da'stanı)

2.Pechneg -qıpsdaq da'wırı (9-12 a'sır «Qoblan», «er sayım»)

3.Altın orda da'wırı (12-13»Nuraddın», «Ershora»)

4'.Qon'irat aysın da'wırı (13-14a'sır «Alpamıs», «Ma'spatsha»)

5'.Buxar, Bulıng'ır da'wırı («Qırıq qız», «Erziywar»)

6'.Xorezm da'wırı (19-a'sırdın' aqırı «Yusıp Zlıxa», «Yusıp -Axmed», «Ga'rip ashıq» «Gorug'lı», «Sayatxan Xamra», «Hu'rlı-Hamra», «Taxır-Zuxra», «Ashıq Na'jep», Dawletyarbeg ha'm tag'ı basqa).

Haqıyqatında da da'stanlardın' do'reliw ha'm taralıwında geografiyalıq zaminlerin belgilew qa'nshellı salıstırmalı boljawlardan ibarat bolsada jawgershilik ha'm suwsızlıq penen suw tasqın apatshılıqlarına baylanıslı ma'jbu'riy ko'ship-ko'nıp qalıwları na'tıyjesinde Orta Azıya, Kafkaz boyı ha'm Altın Orda xalıqlarında jasap du'n`yanın' ma'deniyatına na'silles, zawıqlas bolıp kelgenliklerin na'zerde tutqanda shında bir qansha jaqın keledi.

9-12- a'sırdegi 348j oyanıw da'wırında, «Qoblan», «Ersayım» ha'm «yusıp Zlıxa» da'stanlarının' jazba ha'm awız ekı tu'rlerinin' payda bolıwı

ha'm 10-a'sirlerdegi musirman -dep atalatug'in 348 oyanıw da'wirine tuwra keletug'in «Edige», «Ersayım», «Nuraddin», «Alpamıs», «Ma'spatsha», «Qırıq qız», «Erziuar» da'stanların da'wirlerge bo'lip u'yretıwdı ken'es etiwleri ko'p g'ana juwmaqlang'an oylardı payda etedi.

Degen menen bul boljawlar tariyxqa qansha u'zilgen sayın sonsha qayta izzertlewge mu'ta'j ekenligın ko'rsete beredi.

Altın Orda, Baysın Qon'irat, Buxara da'wirleri simatik ra'wishte bo'listirilip ketkenlikten aralarında aytarlıqtay ayırmashılıqtı an'latpaydı. Sebebı bul da'stanlardın' son'g'ılarının' o'zi min' jıllıq waqıyalardı su'wretlese, aldın'g'ıları onnan arı keledi.

A'sirese ulamalrdın' Qaraqalpaq Lıro-epikalıq da'stanları Xorezmge son'g'ı ko'ship kelgennen keyın XIX-a'sırdın' aqırına taman Xorezmde jasawshı tu'rkenlerdın' epikalıq da'stu'rinen quranı -ka'rım ha'm «Mın' bır tu'n», «Qa'lıla ha'm Dımna», «Leylı Ma'jnu'n», «Yusıp Zlıxa» ha'm tag'ı basqalar menen bırshe kırıp kelgen bolıp pu'tkıl milliy fol'klordın' rawajlanıw bag'darı menen organikalıq tu'rde o'sip keldi. Orta Azıya, Kafkaz ha'm Altın Orda xalıqları menen baylanıslı ku'sheygen da'wirlerde romantikalıq da'stanlar o'zının' geografıyalıq, janrlıq shegaraların bır qansha ken'eytti. Solay etıp Lıro-epikalıq da'stanlarda qaharmanlıq da'stanlar sıyaqlı, o'zının' atqarıwshılıq o'nerı ha'm milodiyalıq o'zgeshekliklerin ko'p g'ana komponentleri menen bayıtılıp qaraharmanlıq da'stanlar sıyaqlı, o'zının' atqarıwshılıq o'nerı ha'm melodiyalıq o'zgesheliklerin ko'p g'ana komponentleri menen bayıtılıp qaharmanlıq da'stanlar ja'ne jırawshılıq o'nerı menen birge parallel` tu'rdegi Qaraqalpaqlardıń ko'rkem o'nerinde tıyanaqlı ornına ıye boldı.

Ataqlı tariyxshı, akademik S.Kamalov, «Qaraqalpaqlardıń ata-babalarının' watanı a'yyemgi zamanlardan berı Aral ten'ızının' qubla, qubla-shıg'ıs aymaqları, Qaraqalpaqstannın' jerı bolg'an. Olar usı jerde xalıq bolıp qa'lıplesken, biraq orta a'sirlerde (X-XIII-a'sirlar) sıyasıy turaqsızlıqtın' na'tıyjesinde olardıń ayırım bo'lekleri basqa jerlerge barg'an, biraq XVI'I-

XVIII-a'sirlerde o'zining' ata jurtina qaytip kelgen» Kamalov S «Qaraqalpaq xalıq bolıp qalıplesıwı ha'm onın' ma'mleketliginin' tariyxınan», No'kıs «Xabarshı» jurnalı 2001 j. 3-bet. Dep juwmaq shıg'ardı.

Olar qayda ko'shsede ba'rı bırden lo'k ko'shıp ketesalg'an joq. Qaraqalpaqlardıń arbasız, ko'lıksız, meshew toparları eginlerin qarawıllap, bel, ketpenin uslap qala berdı. Ketkenleri tolıq qayta almay tek ko'ligi barları g'ana A'mıwda'r`ya boyında qalg'an ag'ayınları, Arallı Qaraqalpaqlardı panalap qaytip keldi. Atadan tuwg'an altaw edik, o'le-o'le jetew boldıq degen qanatlı so'zdın' ma'nısında altı orıs Qaraqalpaqtın' jetinshı orısı Gagauzlardıń bo'leklenıp sol jaqta qalg'anlıg'ı so'z etiledi.

Qaraqalpaqlardıń ko'shiwleri eramızdın' basında I'skender Zulxarnayın, Qutayba, Maxmud Gaznawıy, Shin'g'ısqan, Sherbalıxanlardın' Orta Azıya, Kafkaz boylarına shabilıwları ha'm olardıń A'mıwda'r`yanı Uzboyg'a burın jiberıp bul jerlerdın' sho'listang'a aynalıwı na'tıyjesinde, bul u'lkelerde jasap kıyatırg'an xalıqlardıń ko'p a'sırlık ma'deniyatının' joq bolıp ketiwine duwshar etti. Olardıń sotsial-ekonomikalıq rawajlanıwın toqtatıp Shıg'ıs penen Batisqa qaray sın'dey sıg'asıp posıp ketiwine alıp keldi. Usılardın' aqıbetinde a'yyem zamanlardan otırıqlı bolıp kıyatırg'an xalıqtın' bo'lsheklerge bo'linıp «Joqarı», «To'men», Kavkazlı, Altın ordalı ha'm shet elli Qaraqalpaqlar bolıp jat jurtlardı watan, millet tuwg'ınlarınan jurday bolıp, ıpdan byuolmaslıq da'rejede quwg'ınlar, kemsıstıwler, xorlaw, tıyım salıwları bastan keshirıp, sarsaq-sergızdanlıqqa aydalıp ju'rdı.

Bıraq sog'an qaramastan o'zine ta'n ata mıyras ma'deniyatın bıratola joyıtqan joq, torıqqanda da'rman beretug'ın bo'limnın' quwatı bolg'an bul ruwxıy ma'detkerin. Ulımg'ırza basıda qırım boylarında altın ordada Tu'rkıstanda ju'rse de zer jag'ıp jarqıratıp jan'a qon'ıs basqan jerlerindegi xalıqlardıń ha'm du'n`ya ma'deniyatının' en' jaqsı da'stu'rlerin a'debiyatı menen sanaatın o'zınin' milliyliğine o'zine say do'retiwshilik penen qabil etip o'zinde bar kompleksleri variantları menen qarıştırıp do'retiwshilik ruwxıy la'zzetine xızmet ettirdi. Sonın' menen birge Qaraqalpaq xalıqının' atına

ku'ydirıwshı, ku'ydim, jandıng'a taslap aytilatug'ın muzıkası ayaq oynıları menen a'psanalar basqa xalıqlardıńda qızıg'ıwshılıg'ın oyatıp bul basqa xalıqtıki degızbey o'zının' mergıyalıq sazı menen, so'zın tın'lawg'a, u'yretıwge, atqarıwg'a ma'jbu'r etip otıradı.

Elim dep en'ırep tuwg'an xalıqtın' pıdayı perzentleri ko'zge tu'sken tariyxıy shaxslar elinin' milleitinin' namısın bayraq etip bul ullı ma'deniyat ko'rkem-o'ner da'stu'rin uzaq tu'sıgıne shekem jıynap rawajlandırıp, bızın' da'wırımızge jetkerıwde bar g'ayratın qaldıqsız sarp etip keldı. Xalıqtın' arasınan sıpatılıp shıqqan eldin' su'yıklı shayırları baqsı, jıraw, sa'zende, xalıq kompozıtolrları, xudojnik, ayaq oynıshı, teatrallıq ha'reketlerdin' sheberleri qızıqshı masqarapazlar bolmag'anda, xalıqtı xalıq, milleti millet etip atırg'an, bul ullı ma'deniyattın' do'relıwınde taralıwda bızge jetıp kelıwde na' gu'man bolar edı.

Ertaz alımı da'wırında Zarafshan alabına ko'ship barıp qon'ıslasqan Qaraqalpaqlardıń bir toparı «Qoblan», «Alpamıs», «Qırıq qız» da'stanların do'retip Qurata Shaxrızsabs, Bulungur, Baysın, Kelimek, jırawshılıq mekteplerin jarattı.

Usıg'an baylanıshı bul ja'miyet ma'kan jaylawları tek da'stanlar do'retiletug'ın afsanavıy go'zzal ta'bıyatlı ma'kan dep qaharmanlarınin' obrazın qosıp su'wretlep Samarxand sayqalının' danqın ko'teredı.

Buring'ı o'tken zamanda,
Qurđın' qara atawında,
Ko'zı gu'zar, qoy gu'zar,
Jılap o'tken tawında,
Samarqand sayqalında ,
Shaxan ulı Aqsha xan,
Aqsha xannıq jurında,
Qaraqalpaq xalqında,
Sa'rdar'ı degen urıwdan,
Qıdırbay degen baylardın'
To'rt tu'rlıgı say edı,
Bir tırnaqqa zar edı,
dep jırlaydı.

Qaraqalpaqstan xalqı'nı'n' atqarı'wshı'lı'q o'nerı ha'm olardı'n' da'stanshi'lı'q repertuarları'nı'n' da'wirlik o'zgerisleri

Hu'rmetli ustazlarımız, qaharmanlıq jırları ha'm awız a'debiyatının' basqa janrları tuwralı, ko'p g'ana bahalı ızzertlew jumısların alıp baradı. Lıro-epikalıq da'stanlarg'a aytarlıqtay kewil bermey, olardı tek XI'X-a'sırdın' aqırında Xorezmge ko'ship kelgennen keyin Tu'rkmnenlerden u'yrengende jen'ıl g'ana qol qoya qaladı.

Shın ma'nısında VI'I'-a'sırdın' 70-jılları arablar Orta Azıya ha'm Kavkaz boyların jawlap alg'annan keyin Lero-epikalıq da'stanlar, sonın' ishinde Yusıp Zlıxa da'stanı, quranı Ka'rım ha'm Evangel, I'njıl, Bıblıyadag'ı korey (bızın'she korun yag'ınıy Su'leyman payg'ambardın' protating ta'rızinde) arqalı bızın' zamanımızg'a jetip keldi. A'hmiyetyler na'sıllığı Sogda agdıyler ha'm Qaraqalpaqlardı'n' a'wladları bolg'an Baktrıyler, Xorezımıyler arasında «Sayatxan-Xamra», «Ga'rip ashıq» do'retpelerinin' da'slepki gu'rrın'lerinin' bolg'anlıg'ın xabarlaydı. Bragınskiy I'. «I'storıya arabskoy literaturı» Stalinabad 1956 j. «Ga'rip ashıq» naması menen syujetti ha'tte obrozi X-XI'-a'sırlerge tuyıslı bolg'an. Qorqıt ata kitabının' tsıklıne kiretug'ın belgili baması bayraq gu'rrın'lerinde ko'riwge boladı. Qorqıt ata kitabındag'ı an'ızg'a aylang'an a'yyemgi syujeti titykarında son'g'ı jan'a tariyxıy jag'dayg'a, sa'l jan'a ko'rkem tu'simikte jan'adan tuwılg'anday etip qayta jan'g'ırttı. Bragınskiy I'. «I'storıya arabskoy literaturı» Stalinabad 1956 j.

Tariyxıy dereklerge ju'gınetug'ın bolsaq, Qaraqalpaqlar Orta Azıya, Kavkaz xalıqları menen ma'deniyat baylanısta bolıp sol xalıqlardı'n' ma'deniyatınan ta'sır alıp ha'm o'zide sol xalıqlar ma'deniyatına ta'sır etip atırg'an. A'sırese bul Xazarstanlılardın' VI'I'I'-a'sırdın' 60-70 jılları paytaxtı Arqa Kavkazda jaylasqan. Xazarstan kaganatı menen tıg'ız baylanısta bolg'an da'wirinen baslap ken' ha'wıj alg'an. Ma'mlekettin' awır qurallar menen

quralg'an on min' a'skeri Xorezımlı Qaraqalpaqlardan du'zilgen. Ulıwma tu'rk ma'mleketlerin qaraqalpaqlardan du'zilgen armıya qorg'aytuğ'ın bolg'an «Ogerki ıstorıı karakalpaksıkoı ASSR» T 1964. 125-128 bet

XI-XIV-a'sırlıerde Kavkaz artı Azerbayjan, Tu'rkıstan, Kırıy, Son'ıraq, altın Orda shıg'ıs evroppa xalıqları menen ma'deniy baylanısta bolg'anlıqları tariyxıy tomlıqlarda ko'p ta'krarlanadı. Eskı a'rmen tariyxında ha'zirgi Tawlı Qarabax Respublikasının' burın Qaraqalpaq elı dep atalg'an, ha'zirgi Qaraten'ızdın' eskı kartalarda Qaraqalpaq ten'ızı. Janbırov M.B. Genjebay baba urpaqları «Qaqayaqlı Ko'legen shejiresı» Qazaqstan, Shımkent, 1997j

dep atawlarına ha'm basqa derliklerge qarag'anda Qaraqalpaq xalqının' bır qansha bo'lekleri kavkaz xalıqları menen awız eki do'retpelerin erte orta a'sırlık oyanıw da'wirlerin bastan birge keshirgeni ja'ne etnikalıq tıllık tamirlarinin' strukturasinin' ulıwmalıg'ı poetikalıq ha'm melodiyalıq oyları menen ko'rkem estetikalıq du'zilislerinin' jaqınlıg'ı ha'm olardin' repessionalı-adamgershilılı, dıniy, tariyxıy ko'z-qaraslarının', oylarının' da'stanın ha'm saz do'retiwshılıg'indegi insanıyılıq sezimlerinin' jaqınlıg'ında ko'rinedi.

A'zerbayjan, Aynıstan, Gu'rjıstan, Kurt, Kabardın- Balkar, Nog'ay, Osetin ha'm Dag'ıstan basqada xalıqları da'stanlarının' atlarında da atqarıwshılarının' usılları, namalarının' ırg'aqlıq jag'manda ko'p g'ana jaqınlıqlarg'a ıye.

A'zerbayjanlarda «Ashıq» so'zi bızlerdegiden ashıq-mashıq ma'nısın bildirmey «Ashıq Ga'rıp»«Ashıq Na'jep» so'zlerin «Garıb baqsı» «Na'jep baqsı» xosh hawaz sa'zende ma'nısında ol «Ashıq Aydın pırdı» baqsılardin' pırı ustazı depte ayıladı. Geyde A'zerbayjanlarda baqsını -ozan, armıyanlarda- gu'zan, gu'rjilerde -ogasan basqalarında «baqçı» ochug dep ju'ritiledi. Bulardin' barlıg'ı bızdegi baqsılarday tamashago'ylerdin' kewline unag'an xalıq qosıqları menen birge «Yusup Zulıxa», «Leylı-Ma'jnu'n», «Ashıq -Kerib», «Aslı-Kerim», «Na'jep- oylan», «Taxır-Zuxra», «Kerogli», «Gu'izar», «Shıyrın ha'm Sherıwya», «Davletyarbeg» dastanların atqaradı.

Bul sheber bilimdan atqarıwshılar Orta Azıya, Kavkaz, Altın orda xalıqlarının IX-a'cirden aq tariyxıy da'stanlarının barlıg'ında da da'stanlıq syujetının rawajlanıwında danq taratıp esitken jurt «Uax sendeyıp» tan'lay qag'ıp keldi.

Olardın repertuarlarınan jay alg'an sherik da'stanlardın ideyalıq ha'm syujetlik bag'ıtı, uqsaslıg'ı ko'rkem jetiskenligi Qaraqalpaq xalqının bul xalıqlar menen du'n`ya tu'sınıg'ın jaqınlıg'ı baqsı-baqchı, jırshı-ochug, Ozan-gozan, magasanlardın atqarıwshılıq usıllarının birgelikli kelıwı watang'a hadal xızmet etiw ideyasının ba'lentlılıg'ı olardı o'z-ara jaqınlastırıp qoyadı. Bul Orta Azıya, Kavkaz xalıqlarının ekonomikalıq ha'm sawda qatnasıqlarının ma'deniy turmısının sa'ykesligi xalıq baqsılarının do'retıwshılık uqıbı menen atqarıwshılıq manerasında ha'm baqsıshılıq mekteplerinin strukturalıq du'zilisi ha'm atqarıw sistemasına shekem jaqınlıq ha'reketlerdi anıq ko'rıwge boladı. Kavkaz a'tırapınan shıqqan ustaz ashuglar, ayaq oynshılar, da'rwazlar Edil jag'alawı ha'm Orta Azıya xalıqlarının su'yıklı mıymanı bolıp tez-tez tamasha berip, toy merelerın birge sawıp turg'an.

XI'X-a'sırdın ortalarında Qaraqalpaqstang'a kelgen Tuparganlı Abdulla Kurd degen ashug xalıqqa uzaq jıllar tamasha berip Shımbayda bırotala qalıp ketken. (I'.Patullaev. Avtordın u'y arxivinen 1958.j I'1- da'pter). Ol «Yusıp-Zuleyxa», «Ashık -Kerib», «Ashıq-Kerim» da'stanların ha'm Kavkaz xalıqlarının sazların tamashago'ylerdın intıg'ın keltirip aytatug'ın bolg'an. Qaraqalpaq jıraw-baqsılarında Kavkaz xalıqlarının merelerinde o'zlerinin ku'shli ha'm qu'diretli hawazı, qu'diretli melodiyası atqarıw sheberlıg'ının o'zgesheligi menen tu'rk tilles ha'm o'zge tamashago'ylerinede la'zzet bag'ıshlaw xızmetleri menen ko'zge tu'sıp otıradı.

IX-XV-a'sırlerdegi Orta Azıya, Iran, Indıya, Kavkaz boyı ha'm olardın joqarı ma'deniyatı, Qaraqalpaq a'debiyatı, folklorı ha'm ko'rkem-o'neri dereklerinin birewlerin quraytug'ını tuwralı isenimge gu'man tuwdırıwge hesh qanday orın qalmaydı. Usıg'an baylanıslı qaysı mıyras, qaysı xalıqqa tıyıslı ekenlıg'ın g'awzasıtra bermey-aq Qaraqalpaq xalqı Orta Azıyada, Kavkaz

a'tiraplarında, Altın Ordada ha'm tag'ı basqa ellerde jasag'an xalıqlardın' ba'rı menen ma'deniy baylanısta bolıp bir-birinen ko'p g'ana sanaat ha'm da'stu'rlerin qabil etip Qaraqalpaq xalqının' u'rp-a'detine, jasaw qa'lpine, psixologiyasına dınine belgilerin ırıtılep alıp o'mırine puxta qollana bildi. Sonlıqtan XIX-a'sırdın' aqırında tek g'ana tu'rkmenlerden u'yrenıp alg'an degen so'zge orın qalmaydı. Bul xalıqlar menen XIX-a'sırdın' shen'berine sıymay mın' jıllar dawamında neshe onlag'an xalıqlar menen ma'deniy baylanıslardın' juwmag'qı bolıp esaplanadı.

Shıg'ıs da'stanların ızertlewshı alım professor M.V. Rudenko «Birde bir ma'deniyat baylanıssız bo'lek halda jasay almaydı, ol o'zının' rawajlanıwında basqa xalıqlardın' ma'deniyatı menen belgılı da'rejede baylanıs jasaydı ha'm onın' menen turaqlı baylanıs tabadı»² deydi Rudenko M.B. Sonlıqtan shıg'ısta do'relip, ja'ha'nge sa'wle ashqan du'n`yalıq da'stanlar menen jag'ımlı hawazlarg'a bay shıg'ıs sazı «Avamarıyadan» bızın' tın'lawshılarımızdın' da tuwlanıp la'rzege keltiredi. Quran qıratında dene tu'rshıktırerlı, ta'sırlı melodiyalardan tartıp, axın, qarsı muzıkaları menen poeziyanın' bızın' da'stanlardın' g'ana emes, «Qara da'lı», «El nazlandı», «Aq jayıq» ja'ne tag'ı basqa sıyaqlı tolıp atırg'an namaları menen de bayıtıp otırdı.

A'sırese saz a'sbaplarına arnap xalıq kompozitorları-sa'zendeleri ta'repinen do'retıwshılık jag'dayında bezendırilgennen keyin olar klassikalıq muzıkag'a aylanıp Qaraqalpaq original namalarının' tag'ıda jıgerlenıwıne ku'shlı ta'sır etti. Xorezm, Qaraqalpaqlardın' su'yıklı oyını, «La'zgi» ayaq oyını bolsa timperamentlı qıpshaqlardın' «O'rteke» (ortskedey Orledey-ku'shlı temperamentlı) oyınların' dawamı bolıp, onı Qaraqalpaqlar burın, «Lezge» dep atag'an. Oyında adamlardın' emotsıyalıq qızg'ınlıg'ın asırıp, o'zlerine ıge tartıw ushın jıgıt-qızlardın' shaqmattay tıg'ılıp ju'rıp atqaratug'ın oyının ma'nısında ayılıg'an. bul baylanıs Qaraqalpaq etikalıq poeziyası ayaq

---

² «Literaturnaya i fol'klornaya versiya Kurskoy poemi «Yusup I' Zuleyxa»» izd. Moskva. 1986 str. 14

oynalari menen professional muzika tasqininin' tolqinlap sirtqa shig'iwina ku'sh-quwat bolip o'tti. A'yyem zamanlardan berli qulaqqa qayim bolip kiyatirg'an professional namaların shig'is sazları menen u'ylesimli tu'rde. qarastirip jimberilgenligi sonsheli ko'plegen original jan'a sazlar arsenalı menen bayig'anlig'ı ma'lım. Olar saz o'neri sıyaqlı janrlardan berli adamlarg'a qanı menen kırıp, tolaqtay jabısıp kiyatirg'an milliy g'a'ziynesı bolıp, neshe min'lag'an a'wladlarımızdın' ruwxıy la'zzet alıwına tozbaytug'ın, to'zımlı ruwxıy mu'lkine aylang'an.

Qaraqalpaq xalqının' ruwxıy ma'deniyatı VIII-IX-a'sırlardan beri a'debiyat, sa'netke dan'q taratqan Shig'is ha'm Batıs xalıqları menen mudamı baylanısta kiyatirg'anlig'ın eslep otirg'anımızda ne ushın ashıqlar haqqındag'ı da'stanlar menen atqarıwshıların kelip-kelip XIX-a'sırdın' aqırında Xorezmge ko'ship kelgennen keyin u'yrenıldı degen ayırım alımlarımızdın' pıkırı biraz shınlıqqa tuwra kelmeydı.

Ulıwma alg'anda da'stanlar ha'm onın' ayırım qosıqları Qaraqalpaq awız-ekı a'debiyat ına ku'ta' erte zamanlarda-aq aralasqan bolıp, pu'tın milliy ma'deniyatımızdın' rawajlanıw bag'darı menen original tu'rdegi do'retpeı XIII-XV- a'sırde Kavkaz, Altın Orda ha'm shig'is Evropada jasap atirg'an o'zbek, qaraqalpaq, qazaq, tatar, bashqurt, azerbayjan, nog'ay, tu'rkmen ha'm kurt xalıqlarının' ata-babaları shig'ısta sa'wle shashaqan «Yusıp Zuleyxa», «Garıp ashıq», «Sayatxan -Xamra», «Hurlıxa-Xamra», «Farqod-Shıyrın», «Axmed-Yusup», «Ashıq -Nejip», «taxır Zuxra», «Dawletyarbeg» sıyaqlı klassikalıq da'stanlar tıykarında olardıń, turmıslıq xızmetin biraz o'zgeritirıw jolı menen ha'r bir xalıq o'zlerinin' jazba ha'm awız ekı versiyaların do'retti. Du'rbek, Kulı A'lıy, Jamıy, Aıdalıb, Ju'sıp Sheyx Uslam ulı ha'm son'g'ı waqıtları Qaraqalpaqstannın' belgili shayırı Qazı Maulık, «Garıp ashıq», «Yusıp Zuleyxa», da'stanlarınin' jan'a variantların jarattı. Solay etip ja'ha'n xalıqlarının' ullı ma'deniyatının' rawajlanıwına joqarıda atı atalg'an xalıqlardıń ba'ride biraz, ba'rı ko'p da'rejede qatnasıp, o'z u'lesin qosıp otırdı, sonın' ushında Altın Ordanın' ken' territoriyalıq ha'm og'an birlesken

Mısırdı bul da'wırde do'regen ko'rkem g'a'zıynelerdın' a'debıy mıyrasları, olardın' ulıwma mu'lkı esaplanadı. (E.N.Najılıy Kıpchakskıy, Oguzskıy Literaturnıy yazık Maymasskogo Egıpet a, XVI' v. M, 1965, str 28-29).

A'sırese go'zzal Yusıptın' ko'tergen probleması menen syujetlık lınıyası , Yusıptın' su'wretlep bolmas go'zzallıg'ı hesh bır xalıqtı ha'm hesh bır insandı bıyparwa qaldırmag'anlıg'ının' o'zı bır karamatlı qubılıs boldı. Ol ja'ha'n shayırları, baqsıları menen qıssaxan-choendelerin lal qaldırıp adamzat genasında usındayda ilahıy ka'ramatlardın' bolatug'ının ten'nay qag'ıp man'nayın jerge tıygızgenıne ta'wbe etıwge ma'jbu'r edı.

Shıg'ısta jasap neshe mın'lag'an ruwxıy g'a'zıyneleri menen ja'ha'n ma'denıyatı durdanalarımın bahramand bolıp, onın' rawajlanıwına basqa xalıqlarday bolıp salmaqlı u'les qosqan Qaraqalpaq xalıqının' ja'mıetlık aqıl oyının' go'zzallıqtı tanıwdag'ı estetikalıq tuyg'ularının' qa'nshellı da'rejede bay bolg'anlıg'ınan da'lıl beredı.

Ullı shayırmız A'jınıyaz «La'yılı, Zuleyxaday qızları bardı» dep Qaraqalpaq qızların maqtanış etse, ullı ha'zıretı Berdax.

Ja'han Mag'an Ha'wes etıp qarasın,

Ha'zıretı Yusıptın' xusnı ko'rikın ber

den sawlıqtın' du'n`eıp qutarıwshılıq qu'dıretın usılayınsha jerine jetkerıp ta'rıyıpleydı. Ulıwma alg'anda da'stanlar xalıqtın' entsıklopedıyalıq bılımı, ol arqalı tarıyx jan'g'ırıqlarınan a'wladlarımızdın' shıg'ıwdan shıqqan sazası esıtılıp turadı.

Mektep bag'darlamasi'nda xaliq da'stanshiliq qosiqlarına tiykarlani'p repertuar tan'law

Ulli alim Ka'ykovus «Qabusnama» shig'armasında, ata-analardın waziypaların to'mendegishe belgilep beredi, «*Eger sen*»-deydi Ka'ykovus-«*balan'di ta'rbiyalamasan, zaman (sha'rayat-ortalıq) ta'rbiyalaydı!*» Bul jerde Ka'ykovus balasın ata-anası ta'rbiyalamasa, onı tu'nler, ku'nler ta'rbiyalaydı, yag'niy ko'she ta'rbiyalaydı, degen pikirın aytqan bolsa, prezidentimiz de ha'r bir aytqan o'z so'zlerinde jaslar ta'rbiyasına ayrıqsha itibar qaratqan.

Balanın keleshekte sanalı insan bolıp er jetiwinde, qanday shan'araqta ta'rbiyalang'anlıg'ı, o'zınin` ata-anası menen o'z-ara mu'na'sibetlerinin` qanday jag'dayda o'tkenligi u'lken a'hmiyetke iye. Bul temanin` uzaq o'tmishke iye ekenligin derlik barlıq milletlerdin` xaliq awız-ekı tvorchestvosı u'lgileri mısasında ko'riwimiz mu'mkin. Ha'r bir xaliqtın` tariyxı, sol xaliqtan jetilip shıqqan ullı danaları, ma'rt qaharmanları, pıdayı insanlardın` o'lmes danalıq so'zleri ha'm ko'z-qarasları tiykarında jaratıladı.

Muzika a'yne bir waqıttın` o'zinde ha'm pa'n, ha'm ko'rkem-o'ner esaplanadı.

Danışpan xalqımız a'zel-a'zelden muzikanı, sazdı ma'deniy turmısınin` en` za'ru'r ha'm ajıralmas bir bo'legı dep bilgen. Ulli alim Farabi'y ta'repinen tiykar saling'an pa'nler tarmag'ına qarag'anda, muzika to'rt matematikalıq ılımlerdin` biri bolıp esaplang'an. Sol da'wirlerde muzika o'nerin u'yrenıw, onin` teoriyalıq tiykarların bilıw, qosıq aytıw, saz a'sbapta sheber atqarıw-bul jaqsı bilim alg'anlıq ha'm ta'rbiyalang'anlıqtın` belgısı bolg'an.

«Muzika ılımı joqarı da'rejedegı pa'klik. Onı ha'r qanday insan ta'biyatı qamtıp ala almaydı, muzikalı ılımge iye bolıw tek g'ana salamat, pa'k tuyg'ı iyesine g'ana nesıp etedi, saz zıbanınin` haqıyqıy jemısın ha'm onin` na'zık sırların, sum qıyallardan jıraq bolg'an taza ha'm ba'lent qa'lb-tuyg'ıları g'ana an'lay alıwı mu'mkin». [Xasanov.A. «Musıqa va ta'rbıya». Toshkent. 1993.]

Shan'araqta jan'a tuwılg'an bala ta'rbiyası haqqında so'z keter eken, bala minez qulqınin` bekkemleniwindegi en` da'slep kerekli qurallar-bular, a'ste-

aqırın terbetiw, muzıka esıttırıw, qosıq aytıwdan ıbarat bolıp, olar belgılı bır ta`rtıp penen a`melge asırılsa, bala jaqsı uyıqlaydı. Terbetiw-balanın` denesine, al muzıka ruwxıyatına la`zzet bag`ıshlaydı. Shin ma`nısında ana o`zının` tuwma sezgırlıgı menen perzentın tınıshlandırıw, og`an la`zzet bag`ıshlaw ushın tek g`ana qosıq «Ha`yyıw» kereklıgın ha`r demde sezıp turadı. Ananın` shin ıqlası menen ko`ksinen shıqqan a`jayıp ırğ`aq-nala menen insan ka`malg`a keledı. Bul o`z na`wbetinde en` aldı menen salamat na`sıldı tek g`ana ta`nı saw, quwatlı etıp qoymastan, ruwxı, oy-pıkırı taza, ıymanlı, bılımlı, ma`rt a`wladtı er jettırıp ta`rbıyalawda baylanıstırıwshı ko`pır jolın atqaradı. Sonlıqtan da muzıkalıq namalardın` negızın ha`m sırların taza niyetlı, pa`k kewıllı insan g`ana tu`sine aladı. Jıgırma bır jil g`a`rezsız turmıstın` ızbe-ız basqıshların basınan keshırıp atırğ`an xalqımız o`zının` keleshek rawajlanıw jolın belgılep aldı. Onın` bas maqsetı g`a`rezsız, erkin pıkırge iye, ha`r ta`repleme rawajlang`an puqaranı ju`zege shıg`arıwg`a, qatarg`a qosıwg`a qaratılğ`an. Perzentlerin bılımlı, a`deplı, azamat etıp ta`rbıyalaw, a`zel-a`zelden ata-babalarımızdın` arzıw-a`rmanı bolıp kelgen edı. Ullı xalıq perzentine ta`n ka`millik, danalıq oylaw uqıbı haqqında alım-ulamalarımız, shayır ha`m jazıwshılarımız, pedagog ta`rbıyashılarımız ko`plegen pıkırler bıldırgen. Fol`klorlıq ruwxıy mıyraslarımız (da`stan, terme-tolg`awlar, qosıqlar) bolsa xalıq qaharmanlarının` a`deplilik u`lgısı sıpatında ko`rsetilgen. Bıraq olardı jaslarg`a ıbrat-u`lgı etıp ko`rsetiw, bu`gingı bazar ekonomikasına o`tkennen keyıngı da`wirde ta`rbıya ma`selelerin tolıq sheshıwge kemlik etetug`ınday, yag`nıy ta`rbıyanın` barlıq teoriyası ha`m a`meliyatına bu`gingı zaman menen ten` qa`dem taslap alıp barıw sotsıallıq za`ru`rıyat sıpatında ju`zege kelmekte. Sebeбі ko`pshılık ata-analar sawda, yamasa bıznes penen shug`ıllanıwda berılıp ketıp, al bala ta`rbıyası ekınshı da`rejede qalıp qoyıp atır. Ha`zırgı jaslardın` emotsıonal jag`daylarının` qanday halatta bolıwına qarap, olardag`ı xarakterdın` erkı, jag`dayın bılıp alıw mu`mkın. Mısalı, ayırım o`spirım balalar g`a`zeplenıp, ashıwlang`anda, quwang`anda yamasa qapagershilikte, ha`r qanday sharayatta da o`zın basıp tura almaydı. Bunday balalarda a`deplilik erkı ku`shlı bolmaydı. Ruwxıy

psixologiyalıq oylaw uqıbının` joqarı ko`rınısı awır jag`daylarda da aqıllı, kışı peyillik penen ıs ju`rgızıwında ko`rınıp turadı. Ko`p g`ana jaslar o`zleri ushin jat bolg`an «ırg`aqlar» ta`sırine berilgen... Bul o`z na`wbetinde muzıka ta`lımın xalqımızdın` milliy qa`dıryatlarına su`yenip, ızbe-ız ıslep shıg`ılg`an da`stu`rler tıykarında jolg`a qoyıw za`ru`rlıgın ko`rsetedi. Jaslardı muzıka arqalı ta`rbıyalaw barısında, o`zın tuta bılıw, basıqlıq usag`an xarakterı, erkı o`z kelbetın tabadı. Al balanın` xarakterı bolsa tıykarınan do`retiwshilik jumıslarda ju`zege keledi. Sol ko`z-qarastan jaslardıń tıykarıg`ı do`retiwshilik jumısı u`yde, mektepte alg`an teoriyalıq bılımlerın a`meliyatta qollaw bolıp tabıladı. Sebebi, ruwxıy qa`dıryatlarımızdan bolg`an muzıka insan qa`lbine go`zzallıq na`lshesin egıp, jaman illetlerden asıraydı.

Balanın` ko`p unamlı ha`m unamsız qa`siyetleri u`yde, ata-anadan o`tedi. Sebebi bala, ata-anasının` ju`rıs-turısı, kiyinıwı, so`ylewıne elikleydi. Qaraqalpaq shan`araqlarında g`ı milliy u`rp-a`detler, da`stu`rler, qa`dıryatlar, ata-babalarımızdın` bala ta`rbıyası haqqında g`ı u`gıt na`siyatları u`lken a`hmıyetke iye. A`pıwayı misal, qaraqalpaq shan`araqlarında a`wladlıq qarım-qatnaslar, u`yde jası-u`lken, yamasa ata-ananın` na`siyat qosıqlardı aytıp, ırg`ag`ına salıp aytıp otırıwı, jası u`lkenlerdın` o`mırılık ta`jriyeleri arqalı ta`rbıya berıwı, jası kışilerdın` olarg`a hu`rmet-ızzetı, g`amxorlıg`ı, ata-anasın ullanıwı dep qa`dırlawı, en` jaqsı pazıyletlerinen esaplanadı.

Ortalıq, ma`halle, -bular shan`araq penen mekteptı baylanıstırıp turıwshı bekkem ko`pirge aylanbaqta. Sebebi ha`r bir bala mekteptegi alg`an bılımı ha`m ta`rbıyasının`, u`gıt-na`siyat ko`nlikpelerinin` qanshellı haqıyqıy ekenlıgın shan`araqta, o`z qatarları menen qarım-qatnasta, qızg`ın ba`sekelerde sinap ko`redi. Eger mektep, jas o`spirım ushin bılımı bar ta`rbıya oshag`ı bolsa, ma`halle-ko`she, shan`araq onın` ushin o`mırınshe tarbiya orayı bolıp qaladı.

G`arezsızlık sharapatı menen, o`zlıgımızdı tanıp, arzıw-a`rmanlarımız a`melge astı. Usılardı jas a`wladqa teren` u`yretpey turıp, o`z halqının` jetıskenlıgı, tılı ha`m milliy muzıkasına muhabbat ha`m hurmet ruwhında tarbiyalamay turıp, haqıyqıy insandı, o`z Watanının` jan kuyerin tarbiyalaw mu`mkın emes.

Da`stanshı'lı'q qosı'qları' arqalı' jaslardı' ruwxı'y a`deplılikke ta`rbiyalawdı'n' a`hmiyeti

O`z g`arezsizligimizdi qolg`a kiritkennen son`, baqsi, jiraw, sazandelerimizge o`zgeshe jan`a aydin jol ashildi. Milliy muzikamız o`z aldına bir g`a`ziyne. Qaraqalpaq xalqına g`ana ta`n bolg`an g`ayri nag`ısqa bay sirli namalarımız a`psanawiy tariyximizdi, xaliq salt da`stu`rlerin, qayg`i-quwanishin o`z bawirına qamtıp alıp turg`anday seziledi. Barlıq oqıw orınlarında bolajaq muzika oqıtıwshısın, yag`niy pedagog-sazandeni zaman talabına say oqıtıwda bu`gingi ustazlar, sha`kirtlerine o`z bilimlerin jetkerip beriw ushin ha`r qiyli pedagogikalıq usıllardı izertlep, olardı a`melde qollanıp atır. Xaliq pedagogıkasınan paydalaniw, oni jaslar qizig`iwshilig`ına sa`ykes texnologiyalastiriwdi zaman talap etpekte. Solay eken, mektep rawajlanıwinin' ha`zirgi basqıshında estetikalıq sezimlerin, teren' insaniylik pa`ziyletlerin, ko`z-qarasın qa`liplestiriw en' a`hmiyetli jumis bolıp tabiladi. Uliwma bilim беретug`ın mekteplerdegi muzika ta`limi ha`m ta`rbiyasi baslawish klassta muzika sabag`ın qay da`rejede o`tkenligi menen baylanisli.

Qaraqalpaqstandag`i barlıq muzika qa`nigeleri, orta arnawlı ha`m joqarı mag`liwmatlı muzika oqıtıwshıları, muzika ta`limnin` rolin ku`sheytiw, mekteptegi ju`kleme saatların ko`beytiw ta`reptari ekenligi ha`mme ma`lim, sebebi muzika qa`nigeligin pitkergen jas oqıtıwshılar jumis sorap barg`an jerinde «sabaq joq» –degen juwaptı esitedi. Usi jag`daydi ko`rip turıp, muzika ta`liminin` rolin ku`sheytiw ushin bilimlendiriw tarawındag`i ta`jiriybeli oqıtıwshılar, metodistler anıq sheshimin aytıp, jolların ko`rsetiwge batına almay atır.

«Uliwma bilim беретug`ın, ja`ne balalar muzika ha`m ko`rkem-o`ner mektepleri ushin muzika pa`ni boyınsha ma`mleketlik oqıw standartları menen bag`darlamaların, sabaqlıqlar menen metodikalıq qollanbalardı zamanago`y o`lshemler tiykarında jetilistiriw na`zerde tutilsin» [Erkin Qaraqalpaqstan

gazetasi, №5, 10-yanvar 2008] -degen Prezidentimizdin` biyliginen ruxlanip muzika mekteplerinin` 1-2-3 milliy muzika klasslari ushin «Qaraqalpaq milliy alamoynaq duwtar sazendeshiligi sabaqlig`i» baspadan shig`arildi ha`m ta`miynlendi. Endi sol sabaqliqlar tiykarinda oqitiw ushin balalardi qiziqtiriw, u`git-na`siyatlar ju`rgiziw, mekteplerge tartiw jumislari qay da`rejede? Mine muzika ta`limnin` rolin qalay ku`sheytiwge boladi?—degen sorawg`a juwap. Sebebi respublika ko`lemindegi barliq orta mekteptin` baslang`ish klasslarinda oqip atirg`an min`lag`an oqiwshilar o`z ana tilinde, a`piwayi, an`sat, balalar tilinde jazilg`an ha`m muzika mekteplerine jetip kelgen bul sabaqliqlardan ele toliq xabari joq. Balalardi sheber sazendelerdin`, o`z qatari balalardin` atqariwinda shirayli kontsertler arqali qiziqtiriw, u`git-na`siyat ju`rgiziw, jas-u`yrenshik sha`kirtlerdi waqtinda xosha`metlep bariw arqali milliy muzikag`a qiziqtiriw jumislari bizde ele pa`t almay atirg`anday. Mende sol qa`nigelerdin` biri sipatinda, **ha`r bir qa`nigenin` o`z tarawinda, shin kewilden ha`m bar imkaniyatlarinan toliq paydalana bilgen halda do`retiwshilik penen jumis islewi -bul muzika ta`limnin` rolin ku`sheytiwdegi negizgi tu`yini dep esaplayman. Orta mekteptegi muzika ta`limnin` rolin ku`sheytiw, ha`ptelik sabaqlarin ko`beytiw ushin, bul pa`nnin` a`hmiyetin biz mug`allimler, jumis na`tijeleri menen da`liyllewimiz kerek boladi.** Egerde erte balaliqtan, balanin` ju`regine milliy muzika shig`armalarindag`i go`zzalliqti sin`dirip barsaq, eger sol muzika seslerinde, bala adamzattin` sezimlerindegi ko`p qirliliqti sezse, onda ol bala ma`deniyattin` joqarg`i basqishina ko`teriledi, muzikani teren` u`yreniw jolinda ha`r qanday to`lemlerden qashpaydi, bunday jetiskenlikti basqa hesh qanday jol menen qolg`a kirite almaymiz. «Qaraqalpaq milliy alamoynaq duwtar sazendeshiligi sabaqlig`i» boyinsha sabaq o`tiwden tiykarg`i maqset; -Qaraqalpaq xalqinin` o`tmishtegi ko`rkem-o`nerin, sazendeshilik jolinda ustazdin` sha`kirtke u`yretiw jollarin, ta`lim-ta`rbiya nizamliliqlarin u`yreniw arqali zaman talabina say maslastirip, keleshek a`wlad ta`rbiyasinda qollaniw.

Muzikalik bilim -teoriyalik, metodikalik, texnologiyalik jaqtan ka`liplesiwi kerek. Bunin` ushin ta`jiriybeli muzika mug`allimi sipatinda pikir ju`rgiziwi, tan`lay biliw, aniqlay biliw uqibi kerek boladi. [Xasanov.A. «Musiqqa va ta`rbiya». Toshkent. 1993.]

Uliwma bilim beriw mekteplerinin` tiykarg`i waziypalarinan biri, oqiwsnilardi pikirlew ha`m oylawg`a u`yretiw bolip esaplanadi. Bul waziypa a`melge asiriwda bolsa muzika sabag`inin` a`hmiyeti ju`da` ku`shli. Muzika namasindag`i go`zzalliq sezimi balada go`zzalliq du`nyasin aship beredi. Bul jag`day balalardin` so`ylewin, pikirlewin rawajlandiradi, du`nya qarasina, sezim–tuyg`ilarina ta`sir ko`rsetedi. Basqa pa`nlerdi de o`zlestiriwinde ja`rdem beredi. Sonin` ushin bolsa kerek «...ko`pshilik rawajlang`an ma`mleketlerde mekteptegi qosiq sabag`i ha`ptesine to`rt ma`rte o`tileti»[Zimina A.H. Osnovi muzikal`nogo vospitaniya i razvitiya detey mladshego vozrasta. M.,2000]

Turmistag`i ha`m ko`rkem o`nerdegi go`zzalliq, adamnin` aqilin ta`miyinlewdin` quralina aylanbaqta. Sonliqtan da muzika sabag`i baslawish klasslarda muzika ta`rbiyasinin` bazasi bolip tabiladi. Bizin` milliy ideyalarimizdin` tiykarg`i maqsetlerinin` biri ha`r ta`repleme rawajlang`an insandi ta`rbiyalawdan ibarat. Ha`r ta`repleme rawajlang`an insan erkin pikirleytug`in, o`z xalqina pidayi, Watanina sadiq insan.

«Keleshegimiz tirnag`i bilim da`rgaylarinda jaratiladi, basqasha aytqanda xalqimizdin` erten`gi ku`ni qanday boliwi perzentlerimizdin` bu`gin qanday ta`lim ha`m ta`rbiya aliwina baylanisli ekenligin umitpawimiz kerek» - dep Prezidentimiz atap ko`rsetkenindey, bu`gingi da`wir jaslarina u`lken isenim bildirilip otir. Ta`rbiyashi, pedagoglar muzika tarawinda bug`an ayriqsha itibar beriw, ta`rbiyalawi, ilim sirlarin ha`r ta`repleme u`yretiwi kerek boladi. Sebebi ruwxiy dun`yasi bay adamlar qansha ko`p bolsa, milletimizdin` ruwxiyliq`i sonsha joqari boladi.

Bilimlendiriwdin` sapa basqishina o`tkennen keyingi da`wirde ta`rbiya ma`selelerin toliq sheshiwge ta`rbiyanin` barliq teoriiyasi ha`m a`meliyatna

bu`ngi zaman menen ten` qa`dem taslap alıp barıw sotsiallıq za`ru`riyat sıpatında ju`zege kelmekte. Ha`zirgi jaslardıń emotsional jag`daylarının` qanday halatta bolıwına qarap, olardag`ı xarakterdin` erki, jag`dayın bilip alıw mu`mkin.

Muzikalıq ta`lim ha`m ta`rbiyalaw barısında, jaslarda o`zin biliw, u`yreniw, izleniw, oylaw, do`retiw, erki o`z kelbetin tabadı. Al balanın` xarakteri bolsa tiykarınan do`retiwshilik jumıslarda ju`zege keledi. Jeke adamdı ha`r tamanlama ka`malg`a jetkeriw ha`mme waqıt ja`miyettin` za`ru`rli ha`m tiykarg`ı maqseti bolıp kelgen. Bul u`lken, juwapkershilik wazıpanı a`melge asırıw bolsa oqıtıwshılardıń moynına ju`klengen. Bul oqıtıwshılardıń o`z ka`siplerin iyelewinde ju`da` u`lken tayarlıqtan o`tiwlerin talap etedi. Mekteptegi tek teren` bilimli, anıq bir pa`n qa`nigeligin iyelegen mug`allimler g`ana emes, sonın` menen qatar ullı adamgershilik qa`siyetlerge iye bolg`an balalar ha`m u`lkenler menen qıynalmastan baylanısa alatug`ın, olardıń psixologiyasın tu`sine alatug`ın haqıyqat sheber pedagog ustazlar kerek. Bunday qa`niyge pedagog-psixolog-ta`jiriybeli oqıtıwshı joqarı pedagogikalıq sheberlik ha`m texnika ko`nlikpeleri menen qurallang`an kadr bolıwı kerek.

Mug`allim adamdı su`yetug`ın og`ada u`lken talantqa ha`m o`z miynetine ba`rinende burın onın` ruwxın sergekligin, aqılının` anıqlılıg`ın pikir ju`rgiziwinin` tazalığ`ın, sezimler ug`ımlılıg`ın uzaq jıllar boyı saqlaytug`ın balalarg`a sheksiz su`yispenshilikti iyelewi kerek, al bunday sıpatlarsız pedagog miyneti azapqa aylanıp ketedi.

Sabaqtı durıs sho`lkemlestire almaw, balanın` ruwxıy sezimlerin jaqsı bilmew na`tiyjesinde oqıwshının` pa`nlerdi o`zlestire almawlıg`ı menen g`ana sheklenip qalmaydı. Bul bir qansha pedagogikalıq, psixologiyalıq aqıbetlerdi, ha`tteki bala salamatlıg`ı menen baylanıslı mashqalalardı keltirip shıg`arıwı mu`mkin. Psixolog A.S. Vıgotskiydin` pikirinshe «Ilimdi yadlaw yamasa este saqlaw menen g`ana o`zlestirmeydi, ba`lki aqlıy belsendiliktin` iske tu`siwi tiykarında iyelenedi ha`m ha`rkimde ha`rqıylı o`tedi»

Alıp barılğ`an izertlewler na`tiyjesinde bilimlendiriw mazmunın o`zlestiriwde baslawısh klass oqıwshılarının` ashıwlanıwı orta klasslarg`a qarag`anda 2, al qız balalarda bolsa 3,3 ma`rtebe artıqlıg`ı baqlang`an.

Belgili psixolog V Yonchev izertlewine qarag`anda 45 payız er balalarda, 66,13 payız qız balalardın` baha alıwında nevroz xalatının` ju`zege keliwi ushırasadı. Jaslardın` nerv du`zilisinin` buzılıwı, tiykarınan to`mendegi ma`seleler menen baylanısadı.

1. Bilimlendiriw mazmunın ma`mleketlik ta`lim standartları (MTS) shegaralarında o`zlestire almawı;

2. Mug`allimnin` pedagogikalıq emes, nopedagogik mu`na`sibeti;

3. Klassta balalar arasında o`z-ara kelispewshilik;

4. Mug`allimlerin` tez-tez o`zgerip turıwı;

Oqıtıwshı kadrlar tayarlawda ka`siplik pa`nler, oqıw rejelerin qayta ko`rip shıg`ıw da`wir talabı bolıp qalmaqta. Pedagog, en` da`slep, oqıwshılardın` qa`bileti ten` emesligin, pa`nlerdi o`zlestiriw aqıl miynetinin` tiykarında ju`zege keliwin umıtpawı tiyis.

Ka`siplik bilim pedagogikalıq sheberliktin` teoriyalıq tiykarı bolıp esaplanadı. Mug`allim ilimiy bilimler sistemasın tu`p-tiykarınan iyelewi kerek. Pedagogika psixologiya pa`ni boyınsha bilimler muzıkalıq ta`lim sheberliin iyelewde u`lken rol` oynaydı. Mug`allim jiyi jiyi muzıka predmeti boyınsha bilimlerdi tan` qalarlıq da`rejede iyelewi. Biraq onı oqıwshılarg`a jetkerip bere almawı mu`mkin. Ilim tiykarları boyınsha bilimge iye bolg`anı menen ayırım mug`allimler klass penen baylanıs jasay almaydı. Balalar menen qarama-qarsılıq payda etedi, eregisedi. Bunın` ba`rlıg`ı ta`rbiyashılıq uqıplılıq xaqqında jeterli da`rejede bilimlerdi iyelemegenliginen derek beredi. Pedagogtın` ka`siplik bilimi tiykarında pedagogikalıq uqıp printsipleri xa`m qag`ıydalar ka`liplese. Bul printsiptin` xa`m qag`ıydalardı xa`r bir pedagog o`z ta`jiriyesi tiykarında du`zedi.

Muzıkalıq bilim teoriyalıq, metodikalıq, texnologiyalıq jaqtan ka`liplesewi kerek. Bunın` ushın rawajlang`an muzıka mug`allimi sıpatında pikir ju`rgiziw, tan`lay biliw, anıqlay biliw uqıbı kerek boladı.

Ta`rbiyashi, pedagoglar a` sirese muzıka tarawında bug`an ayrıqsha itibar beriwi, ta`rbiyalawı, ilim sırların ha`r ta`repleme u`yretiwi kerek boladı. Sebebi ruwxıy dun`yası bay adamlar qansha ko`p bolsa, milletinin` ruwxıylıg`ı sonsha joqarı boladı.

Ha`r bir adamnıń o`z tarawında, shın kewilden ha`m bar imkanıyatlarınan tolıq paydalana bilgen halda do`retiwshilik penen islewge erisiwi -bul ta`lim ta`rbiyanın` negizgi printsipi esaplanadı.

Biz joqarg`ı oqıw orınlarında pedagog kadrlardı tayarlaw barısında talabalardıń bilimin asırıw barısında a`lbette usı a`mellerdi qollap, ele de izleniw jumısların alıp bara beremiz.

JUWMAQ

O'zbek ha'm Qaraqalpaq muzıka, baylıqları ju'da' ko'p qırlı, mazmunlı ra'n'beren', hawazlı A'jayıp sazlerımız adamg'a shadlıq, quwanış bag'ıshlaydı, awır demlerdı jen'il etedı. Ol insannın' joqarı adamgershılık pazıyletlerin sezıp ha'm tuyg'uların bayan etıp berıwshı ku'shke iye.

Bızın' xalqımızdın' ata-babalarımızdan kıyatırğ'an bay qosıq ma'deniyatı bir-bırinen ruwx alıp rawajlanıp keledı. Qosıq do'retıwshı xalıq navolar sıpatında alg'a ılgılep keledı. Ha'r da'wırdın' o'z qosıg'ı boladı degendey da'wır o'tken sayın, o'zlerının' a'zelden kıyatırğ'an ko'rkem tradıtsıyasın qayta ko'rp, jan'a o'mır mazmunı menen jan'alap keledı. Bır qansha eskı formadag'ı xalıq qosıqları ulıwma ıdeyalıq emotsıonallıq lektsıyag'a, tu'sınıklerge iye boldı.

Son'g'ı waqıtları xalqımız nota jazıwı menen tanıstı ha'm umıtıp ketpestey etıp magnıy lentasına ha'm notag'a tu'sırıp aytıwg'a iye boladı.

Xalqımızdın' muzıkalıq do'retpeleri onın' poetıkalıq tvorchestvosı sıyaqlı o'zının' forması, qurılıp ha'm mazmunı jag'ınan bır qansha tu'rlerge ayrıladı. O'zbek, Qaraqalpaq muzıkası da basqa xalıqlardın' muzıkasındag'ıday bas rol`da melodıya atqarıp, ol o'zının' lada tonal`ıq, metrorıtetlık qurılıslarının' bır pu'tın bırıkpesı arqalı qurılıp, bır tolıqlap, juwmaqlastırıp aytqanımızda Qaraqalpaq, o'zbek muzıkası basqa xalıqlardın' muzıkasınan ajralıp turatug'ın o'zınshe orıgınullıq belgılerine iye ekının anıq ko'rıwge boladı, xor insannın' joqarg'ı pa'zıyletin go'zzalıq tuyg'uları menen jasandırıp keledı.

Kompozıtorlarımız xalıq sazları orkerstrı ha'm sımfonıyalıq orkestrler ushın qayta ıslep ropsodıya, kantata, sımfonıyalar jazıp atır, muzıkalıq drammalarg'a, operalarg'a erdew etıp keledı. A'sırese I'.Burxanovtın', A'.Xalmıov ha'm J.Shamuratovlardın' xorları o'zının' ashıqaydın millıy dramması menen kısını ken'lendırıp otırdı. Xordın' stılı o'zının' tarıyxıy go'zzallıg'ı ha'm orıgınullıg'ı menen ko'zge tu'sedı. Olardı esıtken waqıtlarında bır dawıslı qosıq ma'deniyatınan o'sıp ketkenbe dep ısengın' kelmey turadı. Kompozıtorlar qosıqtın' o'zıne ta'n millıy belgılerin saqlay otırıp, o'zının' ko'rkem qollanbalarında talantlı tu'rde a'melge asırıwğ'a

eristi. Olardın' mazmunlıq obrozi xalıq qosıqlarındag'ıday ku'ta' ko'rkem ha'm hasıl qa'sietlerge iye. A'sirese M.Burxanov o'zının' «Bıybıgul» sıyaqlı ayaq oyınına in'g'ay xori janlı, alg'a ılgenrlewshı o'rshen' ma'nıge iye. Kompozitorlarga Qaraqalpaqlardın' ko'p da'wpeli xalıq-qosıq do'retpelerının' bay mu'mkınshılıgın ashıwg'a erısken.

O'zbek ha'm Qaraqalpaq muzıkasındag'ı barlıq Orta Aziya xalıqlarınday ken' tıondag'ı kompozitorlıq klassikalıq sımfonıya, drama ha'm operalardı, baletlerdı do'retıw tek XX-a'sırdın' 20-30-jıllarınan keyın g'ana qol'g'a alındı. Bul waqıtları o'nerı jazıw qansha qıyınshılıq tuwdırıwına qaramastan, «Boran», «Ullı kanal», «Dıloram», «Ulug'bek», «Maysaraning ıshı», «A'jınıyaz» operaların ha'm «Tanavar», «Muxabbat tumarı», «Qırıq qız», «Tumarıs», «Ayjamal», baletlerin jazıp saxnag'a qoydı'. Respublikamız arasında g'ana emes, Pol'sha, Chexoslovakiya opera balet teatrında o'z saxnalarında qoydı.

Bu'gingı waqda xalqımızdın' ko'rermenleri klassikalıq muzıkag'a degen qızıg'ıwshılıg'ı artıp kelmekte

Bılımlendırıwdın` sapa basqı'shı'na o'tkennen keyingı da`wirde ta`rbiya ma`selelerin tolı'q sheshıwge ta`rbiyanı'n` barlı'q teoriyası' ha'm a`meliyatı'na bu`gingı zaman menen ten` qa`dem taslap alıp barı'w sotsıallı'q za`ru`riyat sı'patı'nda ju`zege kelmekte. Ha`zırgı jaslardı'n` emotsional jag`dayları'nı'n` qanday halatta bolı'wı'na qarap, olardag'ı' xarakterdın` erkı, jag`dayı'n bılıp alı'w mu`mkın.

Muzı'kalı'q ta`lım ha'm ta`rbiyalaw barı'sı'nda, jaslarda o`zın bılıw, u`yrenıw, ızlenıw, oylaw, do`retıw, erkı o`z kelbetın tabadı'. Al balanı'n` xarakteri bolsa tıykarı'nan do`retıwshılık jumı'slarda ju`zege keledi. Jeke adamdı' ha`r tamanlama ka`malg'a jetkerıw ha`mme waqı't ja`mıyettin` za`ru`rli ha'm tıykarı' maqsetı bolı'p kelgen. Bul u`lken, juwapkershılık wazı'ypanı' a`melge ası'rı'w bolsa oqı'tı'wshı'lardı'n` moynı'na ju`klengen. Bul oqı'tı'wshı'lardı'n` o`z ka`sıplerın ıyelewinde ju`da` u`lken tayarlı'qtan o`tıwlerin talap etedi. Mekteptegı tek teren` bılımlı, anı'q bir pa`n qa`nıgelıgın

ıyelegen mug`allımler g`ana emes, sonı'n` menen qatar ullı' adamgershılık qa`siyetlerge ıye bolg`an balalar ha`m u`lkenler menen qı'ynalmastan baylanı'sa alatug`ı'n, olardı'n` psıxologıyası'n tu`sine alatug`ı'n haqı'yqat sheber pedagog ustazlar kerek. Bunday qa`nıyge pedagog-psıxolog-ta`jırıybelı oqı'tı'wshı' joqarı' pedagogıkalı'q sheberlik ha`m texnika ko`nlikpeleri menen qurallang`an kadr bolı'wı' kerek.

Mug`allım adamdı' su`yetug`ı'n og`ada u`lken talantqa ha`m o`z mıynetine ba`rınende burı'n onı'n` ruwxı'n sergeklıgın, aqı'lı'nı'n` anı'qlı'lı'g`ı'n pıkr ju`rgızıwının` tazalı'g`ı'n, sezımler ug`ı'mlı'lı'g`ı'n uzaq ji'llar boyı' saqlaytug`ı'n balalarg`a sheksız su`yıspenshılıktı ıyelewı kerek, al bunday sı'patlarsı'z pedagog mıynetı azapqa aylanı'p ketedi.

Sabaqtı' durı's sho`lkemlestire almaw, balanı'n` ruwxı'y sezımlerın jaqsı' bılmew na`tıyjesinde oqı'wshı'nı'n` pa`nlerdı o`zlestire almawlı'g`ı' menen g`ana sheklenıp qalmaydı'. Bul bır qansha pedagogıkalı'q, psıxologıyalı'q aqı'betlerdı, ha`ttekı bala salamatlı'g`ı' menen baylanı'slı' mashqalalardı' keltırıp shı'g`arı'wı' mu`mkın. Psıxolog A.S. Vi`gotskıydın` pıkrınshe «I`lımdı yadlaw yamasa este saqlaw menen g`ana o`zlestirmeydı, ba`lkı aqlı'y belsendılıktın` ıske tu`sıwı tıykarı'nda ıyelenedi ha`m ha`rkimde ha`rqu'yılı' o`tedı»

Alı'p barı'lg`an ızertlewer na`tıyjesinde bılımlendırıw mazmunı'n o`zlestırıwde baslawı'sh klass oqı'wshı'ları'nı'n` ashı'wlanı'wı' orta klasslarga qarag`anda 2, al qı'z balalarda bolsa 3,3 ma`rtebe artı'qlı'g`ı' baqlang`an.

Belgılı psıxolog V Yonchev ızertlewıne qarag`anda 45 payı'z er balalarda, 66,13 payı'z qı'z balalardı'n` baha alı'wı'nda nevroz xalatı'nı'n` ju`zege kelıwı ushı'rasadı'. Jaslardı'n` nerv du`zılısının` buzi'lı'wı', tıykarı'nan to`mendegi ma`seleler menen baylanı'sadı'.

1. Bılımlendırıw mazmunı'n ma`mleketlik ta`lım standartları' (MTS) shegaraları'nda o`zlestire almawı';

2. Mug`allımın` pedagogıkalı'q emes, nopedagogik mu`na`sıbeti;

3. Klassta balalar arası'nda o`z-ara kelispewshılık;

4. Mug'allimlarning tez-tez o'zgerib turishi;

Oqituvchilarning kadrlar tayarlashda kasbiylik palatalari, oqituvchilarning rejalarini qayta ko'rib shug'ulovchi davir talabini birlashtirib qalmaqda. Pedagog, endilikda o'qituvchilarning qabul qilgan talabini, palatalarini o'zlashtiruvchi aqil miyatining tiyari-nda ju'zga keluvchi umiyatlarini tays.

Kasbiylik bilim pedagogikaliq sheberlikning teoriyaliq tiyari birlashtirib esaplanadi. Mug'allim ilmiy bilimlar sistemasini tashkil etish uchun tiyari-ning iyelevi kerek. Pedagogika psixologiya palatalarini boy-nsha bilimlar muzikaliliq talim sheberlikni iyelewde ulken rol oynaydi. Mug'allim jiyi jiyi muzika predmetini boy-nsha bilimlarni tan qalarliq da'rejede iyelevi. Biraq onini oqituvchilarning larg'a jetkerib bere almawini mu'mkin. Ilmiy tiyari-ning boy-nsha bilimge iye bolganini menen ayiririlmug'allimlar klass penen baylanis jasay almaydi. Balalar menen qarama-qarsililiq payda etedi, eregisedi. Buning ba'riligini ta'rbiyashililiq uqiplililiq xaqqi-nda jeterli da'rejede bilimlarni iyelemegenliginen derek beredi. Pedagogning kasbiylik bilimi tiyari-nda pedagogikaliq uqiprintsiplari xam qag'iydalar kaliplesedi. Bul printsiptaxam qag'iydalarni xar bir pedagog o'z ta'jiriybesi tiyari-nda du'zedi. Milliy muzikada nama ham sazlar mektep oqituvchilarni joqari ruwxilyiqqa ta'rbiyalashda juda ahmiyətli. Biraq ta'rbiyani ne ja'ne basqa do'retiwshilik, sheberliklari izertlenbey atir. Balalar menen islesiw usullarini yamasa basqaruwdi o'zlashtiruv jollari, xaliq dastanshiliq qosiqlaridan uyrenenlerin amelde natijeli qollaw boy-ncha aldag'ijonelislerdi belgilew:

Jaslarga sazandeshilik, atqaruvshililiq sirlarini uyretiwde milliy muzikaning ahmiyeti atqaruvshililiq sheberligi, xaliq dastanshililiq qosiqlari yeleda izertlewde talap etip woz na'wbetin kutipturipti

Tema boy-ncha islew dawamini-nda joba tiyari-nda waziypalar qoyilgan edi ham olar joqari ta'rizde orinlandi.

A'DEBI'YATLAR

1. Karimov I.A. «Uzbekiston buyuk kelajak sari» T.Uzbekiston, 1997.
2. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yuq T.Sharq, 1998.
3. Karimov I.A. Po puti bezopasnosti i stabil'nogo razvitiya T.6. T.Uzbekiston, 1998.
4. Karimov I.A. Ozod va obod vatan, erkin va faravon hayot bizning bosh maqsadimiz 8-tom T. «Uzbekiston», 2000.
5. Adambaeva T. «Revolutsiyag'a shekemgi Qaraqalpaq muzikasi» Qaraqalpaqstan 1927j.
6. E.N.Najiliy Kıpchakskiy, Oguzskiy Literaturniy yazık Maymasskogo Egıpet a, XVI' v. M, 1965, str 28-29
7. «Literaturnaya i fol'klornaya versiya Kurskoy poemı «yusup I' Zuleyxa»» ızd. Moskva. 1986 str. 14
8. «Ogerki ıstorıı karakalpaks koy ASSR» T 1964. 125-128 bet
9. Kamalov S «Qaraqalpaq xalıq bolıp qa'lıplesıwı ha'm onın' ma'mleketlıgının' tariyxınan», No'kıs «Xabarshı» jurnalı 2001 j. 3-bet.
10. prof. Kenjebay Bıysenbaev «Qazaq a'debiyatı tariyxının' ma'seleleri» Almatı 1923
11. Zımına A.H. Osnovı muzikal`nogo vospıtaniya i razvıtıya detey mladshego vozrasta. M.,2000
12. Xasanov.A. «Musıqa va ta`rbiya». Toshkent. 1993.
13. Erkin Qaraqalpaqstan gazetası, №5, 10-yanvar 2008

(Tezirek, jeltip)

Yaa-

Ha - a---

Bı- rıw- ba- rey

A- ta - da`r- kar

Jı- gıt- ke, Sol a- ta- g`a mı- ya- sar

Suw- tı- le- sen` su`t- ber- gen, Su`t- tı- le- sen`

Su`t- tı- le- sen` pal- ber- gen Aya- lap- qol- dan-

May-ber- gen, Aq- su`t- bek- gen, Mı- yır- man,

A- na g`a- na da`r- kar jı- gıt- ke- yay

Ha`- a-

A- aw

Jı- gıt- keya-

İLİMİY BASSHİNİN' JUWMAG'I

5141000 – Muzı'ka ta`límı bag`darı'

F.İ.O. I'V – “A” topar talabası': O'tesinov Erkinbay

Pitkeriw jumi's teması': Qaraqalpaq xalı'q da`stanshı'lı'q qosı'qları' arqalı' jaslardı' ruwxı'y a`deplılıkke ta`rbıyalaw.

Pitkeriw jumi'sı'nı'n` nı'zamg`a muwapı'qlı'g`ı':

Temanı'n` bayan etılıwı a`meldegı pitkeriw jumi'sı' haqqı'ndag`ı' nı'zam talapları'na say keledi. O'tesinov Erkinbaydı'n` «Qaraqalpaq xalı'q da`stanshılıq qosıqları arqalı jaslardı ruwxıy a`deplılıkke ta`rbıyalaw» atlı' pitkeriw jumi'sı' MTS da jan`a bag`dar dep berilgen bul temanı'n` a`hmıyetlıgı menen parq qı'lı'p, ol ko`p dereklerden paydalang`an halda ashı'p berilgen.

İlimiy jan`alı'g`ı' ha`m a`meliy a`hmıyeti:

Qaraqalpaq muzı'ka tarawı'na tıyışlı bir qatar ilimiy ızleniwler bar bolsa da, ele oqı'wshı'lardı'n` do`retiwshılık iskerligin ası'rı'w jolları' haqqı'nda qollanbalar, ızleniwler ju'zege shı'qqanı' joq. Yag`nı'y Respublıkamı'z g`a`rezsızlıgınen keyin, mektep oqı'wshı'ları'nı'n` do`retiwshılık iskerligin ası'rı'w jolları', usı'lları' haqqı'nda teren' ızleniw jumi'sları' elede az. Al muzı'ka tarawı'nı'n` jaslardı ruwxıy a`deplılıkke ta`rbıyalaw islerinin' na`tıyjelılıgı en' a`wele xalı'q qosı'qları'nı'n` ta`rbıalı'lı'g`ı'na baylanı'slı'. Bızın' ızleniw jumi'sları'mı'z bul boslı'qtı' toltı'rı'w jolı'ndag`ı' da`slepki jumi'slardan bırı bolı'p esaplanadı'.

İzertlew maqsetine eriskenligi: Jaqlawshı' O'tesinov Erkinbay teması'na ko`re ilimiy tıykarda reje duzgen ha`m onı' o`zi pedagogıkalı'q a`meliyat alı'p barg`an oqı'w da`rgayı'nda sı'nawdan o`tkergen.

Muzı'ka pa`nı tıykarg`ı' **predmet** etip alı'ndı', al **ob`ekt** -bul oqı'wshı', yag`nı'y balag`a da'stan qosı'qları'nan mı'sallar alı'nı'p olardı' durı's atqarı'wshı'lı'qtag`ı' qı'yı'nshı'lı'qlardı' jen'iw wazı'ypası' qoyı'ldı'. Pedagogıkanı'n` a`meliy mashqalaları'na jantası'w arqalı' balanı'n` ruwhıyatı'nda ızleniwshılık qa`biletleri, pazı'yletlerin qa`lıplestırıw jolları'n` u`yreniw.

Jaqlaw metodi' ha'm usi'llari': Jaqlaw usi'li'nda a'lbette pedagogik printsıplər, pedagogik ta'jiriybeden mi'sallar, oni' a'melge asi'ri'w ushi'n ta'jiriybedegi ushi'rasatug'i'n usi'llar tan'lap alı'ndı'. Mektep repertuari'ndag'i' paydalanatug'i'n xali'q qosı'qlari', da'stanlardan mi'sallar alı'ndı'. Bergen pikir ha'm juwmaqlari' tıykari'nda o'z maqsetine erisken.

Juwmaq ha'm usi'ni'slardı'n` sı'patı':

O'tesinov Erkinbaydı'n` «Qaraqalpaq xalıq da'stanshılıq qosıqları arqalı jaslardı ruwxıy a`deplilikke ta'rbiyalaw» atlı' pıtkerıw jumı'sı' Kırısıw, eki bap, yag`ni'y bırınsı bapta bılımlendırıwde, muzı'ka sabaqları'nda a`hmıyetli bolg`an do`retıwshılıktı rawajlandırı'wda xalıq da'stanshılıq qosıqları tıykarı' teorıyalari' ha'm tu`sıniklerı menen tanı'stı'rı'ladı'. Bul jerde orta mekteptin` muzı'ka mug`allımlerı ushi'n balag`a qanday qatnasta bolı'w, sabaqtı' do`retıwshen`, jan`asha sho'lkemlestırıwdın` teorıyası' jarı'tı'lı'p beriledı.

Ekınsı bapta, muzı'ka sabag`ı'ni'n` ayı'rı'm bo`lımlerı ushi'n bılımlendırıw texnologıyası'n` joybarlastırı'wda ha'm rejelestırıwde xalıq da'stanshılıq qosıqları arqalı' ta'rbiya u'lgı sı'patı'nda xı'zmet qı'ladı'. Usı' temalarg`a su'yene otı'rı'p pikirler juwmaqlang`an. A`debiyatları' keltirilgen. Jumı's ılımiy tıykarda jarı'tı'lg`an ha'm son`ı'nda o'z usi'ni's ha'm juwmaqları'n` bergen

Juwmaq: I'V-“a” topar talabası' O'tesinov Erkinbaydı'n` «Qaraqalpaq xalıq da'stanshılıq qosıqları arqalı jaslardı ruwxıy a`deplilikke ta'rbiyalaw» atlı' pıtkerıw jumı'sı' A`jiniyaz atı'ndag'i' No`kıs ma`mleketlik pedagogikalı'q institutını'n` «Muzı'kalı'q ta`lım» kafedrası'ndag'i' ma`jılısında talqı'landı' ha'm jaqlap shı'g`ı'w ushi'n usi'ni's etildi.

İlimiy bassı': _____ Jumanıyazov İskander NMPI dotsenti

A'jiniyaz atı'ndag'i' NMPI. Pedagogika fakul'tetinin' 4-kurs talabası'

**Aybergenov Islambektin' «Muzi'ka sabaqlari'nda woqi'wshi'lardi'n'
do'retiwshilik iskerligin asi'ri'w jollari» atli' temasi' boyi'nsha
bakalavr pitkeriw jumi'si'na**

S I N

O'tesinov Erkinbaydı'n` «Qaraqalpaq xalıq da'stanshılıq qosıqları arqalı jaslardı ruwxıy a`deplilikke ta`rbıyalaw» atlı' pıtkeriw jumi'sı' jan`a bag`dar dep berilgen bul temanı'n` a`hmıyetlıgı menen parq qı'lı'p, ol ko`p dereklerden paydalang`an halda ashı'p berilgen.

Respublikamı'z g`a`rezsızlıgınen keyin, mektep oqı'wshi'ları'nı'n` do'retiwshilik iskerligin asi'ri'w jolları', usı'lları' haqqı'nda teren' izleniw jumi'sları' elede az. Al muzi'ka tarawı'nı'n' jaslardı ruwxıy a`deplilikke ta`rbıyalaw islerinin' na`tıyjelılıgı en' a`wele xalı'q qosı'qları'nı'n` ta`rbıalı'lı'g'ı'na baylanı'slı'. Bul izleniw jumi'sı' bul boslı'qtı' toltı'rı'w joli'ndag`ı' da`slepki jumi'slardan bırı bolı'p esaplanadı'.

O'tesinov Erkinbay teması'na ko're ilimiy tıykarda reje duzgen ha`m oni' o`zi pedagogikalı'q a`meliyat alı'p barg`an oqı'w da`rgayı'nda sı'nawdan o`tkergen.

Muzi'ka pa`nı tıykarg`ı' predmet etıp alı'ndı', al ob`ekt -bul oqı'wshi', yag`nı'y balag`a da'stan qosı'qları'nan mi'sallar alı'nı'p olardı' durı's atqarı'wshi'lı'qtag`ı' qı'yı'nshi'lı'qlardı' jen'iw wazı'ypası' qoyı'ldı'. Pedagogıkanı'n` a`meliy mashqalaları'na jantası'w arqalı' balanı'n` ruwhıyatı'nda izleniwshilik qa`biletleri, pazı'yletlerin qa`lıplestırıw jolları'n u`yreniw.

Mektep repertuari'ndag`ı' paydalanatug`ı'n xalı'q qosı'qları', da'stanlardan mi'sallar alı'ndı'. Bergen pikir ha`m juwmaqları' tıykari'nda o`z maqsetine erisken.O'tesinov Erkinbaydı'n` «Qaraqalpaq xalıq da'stanshılıq qosıqları arqalı jaslardı ruwxıy a`deplilikke ta`rbıyalaw» atlı' pıtkeriw jumi'sı' Kırısıw, eki bap, yag`nı'y bırınsı bapta bilimlendiriwde, muzı'ka sabaqları'nda a`hmıyetli bolg`an do'retiwshilik rawajlandı'rı'wda xalıq da'stanshılıq qosıqları tıykarg`ı' teoriyaları' ha`m tu`sınıkları menen tanı'stı'rı'ladı'. Bul

jerde orta mekteptin` muzi`ka mug`allimlari ushi`n balag`a qanday qatnasta bolı`w, sabaqtı` do`retiwshen`, jan`asha sho`lkemlestiriwdin` teoriyası` jari`ti`li`p beriledi.

Ekınshı bapta, muzi`ka sabag`ı`ni`n` ayı`rı`m bo`limlari ushi`n bilimlendiriw texnologiyası`n joybarlastı`rı`wda ha`m rejelestiriwde xalıq da`stanshılıq qosıqları arqalı` ta`rbiya u`lgi sı`pati`nda xı`zmet qı`ladı`. Usı` temalarg`a su`yene otı`rı`p pikirler juwmaqlang`an. A`debiyatları` keltirilgen. Jumı`s ılımiy tiykarda jari`ti`lg`an ha`m son`ı`nda o`z usı`ni`s ha`m juwmaqları`n bergen

I`V–“a” topar talabası` O`tesinov Erkınbaydı`n` «Qaraqalpaq xalıq da`stanshılıq qosıqları arqalı` jaslardı ruwxıy a`deplilikke ta`rbiyalaw» atlı` pitkeriw jumı`sı` talqi`lani`p, si`nnan wo`kerildi ha`m jaqlap shı`g`ı`w ushi`n usı`ni`s etildi.

**Si`n beriwshi:** \_\_\_\_\_ G`. O`temuratov O`zbekstan xalı`q baqsi`si`.

No`kis ma`deniyat ha`m ko`rkem-o`ner kolledji woqi`ti`wshi`si`

Sa`ne: 30. 05. 2014 ji`l

A`jiniyaz ati`ndag`i` NMPI. Pedagogika fakul`tetinin` 4-kurs talabası`

**Aybergenov Islambektin' «Muzi'ka sabaqlari'nda woqi'wshi'lardi'n'
do'retiwshilik iskerligin asi'ri'w jollari» atli' temasi' boyi'nsha
bakalavr pitkeriw jumi'si'na**

PIKIR

O'tesinov Erkinbay temasi'na ko're ilimiy tiykarda reje duzgen ha'm onı' o'zi pedagogikalı'q a'meliyat alı'p barg'an oqi'w da'rgayı'nda sı'nawdan o'tkeren.

Muzi'ka pa'ni tiykarg'i' predmet etip alı'ndı', al ob'ekt -bul oqi'wshi', yag'ni'y balag'a da'stan qosı'qları'nan mi'sallar alı'ni'p olardı' durı's atqari'wshi'li'qtag'i' qı'yı'nshi'li'qlardı' jen'iw wazi'ypası' qoyı'ldı'. Pedagogikanı'n` a'meliy mashqalaları'na jantasi'w arqalı' balanı'n` ruwhiyatı'nda izleniwshilik qa'biletleri, pazı'yletlerin qa'liplestiriw jollari'n u'yreniw.

O'tesinov Erkinbaydı'n` «Qaraqalpaq xalıq da'stanshılıq qosı'qları arqalı jaslarđ ruwxıy a`deplilikke ta`rbıyalaw» atlı' pitkeriw jumi'sı' Kırısıw, eki bap, yag'ni'y birinshi bapta bilimlendiriwde, muzi'ka sabaqları'nda a`hmıyetli bolg'an do'retiwshilikti rawajlandırı'wda xalıq da'stanshılıq qosı'qları tiykarg'i' teoriyaları' ha'm tu'sinikleri menen tanı'stı'rı'ladı'. Bul jerde orta mekteptin` muzi'ka mug'allımleri ushi'n balag'a qanday qatnasta bolı'w, sabaqtı' do'retiwshen`, jan`asha sho'lkemlestiriwdin` teoriyası' jari'tı'lı'p beriledi.

Ekınshı bapta, muzi'ka sabag'i'ni'n` ayı'rı'm bo'limleri ushi'n bilimlendiriw texnologiyası'n joybarlastırı'wda ha'm rejelestiriwde xalıq da'stanshılıq qosı'qları arqalı' ta'rbiya u'lgı sı'patı'nda xı'zmet qı'ladı'. Usı' temalarg'a su'yene otı'rı'p pikirler juwmaqlang'an. A`debiyatları' keltirilgen. Jumi's ilimiy tiykarda jari'tı'lg'an ha'm son`ında o'z usı'ni's ha'm juwmaqları'n bergen

I'V-“a” topar talabası' O'tesinov Erkinbaydı'n` «Qaraqalpaq xalıq da'stanshılıq qosı'qları arqalı jaslarđ ruwxıy a`deplilikke ta`rbıyalaw» atlı' pitkeriw jumi'sı' A`jımiyaz atı'ndag'i' No'kis ma'mleketlik pedagogikalı'q institutını'n` «Muzi'kalı'q ta`lim» kafedrası'ndag'i' ma`jılısında talqı'landı' ha'm jaqlap shı'g'i'w ushi'n usı'ni's etildi.

Pikir beriwshi: _____ Jumanıyazov Iskander NMPİ dotsenti